

Coneixements psicosocials: perspectives i fonaments dels problemes socials

Marcel Balasch Domínguez
Marisela Montenegro Martínez

PID_00161075

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
1. L'enfocament funcionalista: els problemes socials són producte de disfuncions	7
1.1. Principis generals del funcionalisme	7
1.2. El canvi social: alteracions i reajustaments de l'equilibri del sistema	9
1.3. Els problemes socials: persones o col·lectius disfuncionals respecte al sistema	10
1.3.1. El coneixement científic: una eina per a identificar els problemes socials	11
1.3.2. Un exemple de problema social: la mendicitat infantil	13
1.4. Institucions socials i problema social	14
1.5. Xarxes de conceptes	16
1.5.1. Necessitats socials	16
1.5.2. Qualitat de vida	18
2. La perspectiva conflictivista: l'estructura social genera els problemes socials	20
2.1. Premisses fonamentals de les perspectives conflictivistes	20
2.2. Mecanismes de reproducció de la societat	22
2.3. Perspectives conflictivistes i problemes socials	24
2.4. Perspectives participatives	25
2.4.1. Per què es defineix un problema social	26
2.5. El diàleg com a manera de conèixer la realitat	29
3. Socioconstrucció: els problemes socials són producte de construccions col·lectives	31
3.1. Perspectiva socioconstrucció: crítica a la concepció representacionista del coneixement i premisses fonamentals	31
3.2. La perspectiva socioconstrucció i els "problemes socials" ...	35
3.3. Desnaturalització, problematització i "problema social"	36
3.4. Poder i governabilitat	38
4. Perspectiva situada: anàlisi crítica de la intervenció social ...	42
4.1. El coneixement expert de la intervenció social	44
4.2. Agents socials definits en la intervenció social	46
4.3. Implicacions dels models imperants de la intervenció social: un exemple	49
4.4. Coneixements situats	51

4.4.1.	Implicacions per a processos d'intervenció social	54
5.	Acció col·lectiva i "problemes socials".....	56
5.1.	Descontentament envers l'ordre social	57
5.2.	Possibilitat i desig del canvi	59
5.3.	Agents col·lectius	62
5.4.	Moviments de resistència global	64
5.4.1.	El context de sorgiment	65
5.4.2.	Configuració i característiques dels moviments de resistència global	65
5.4.3.	Els objectius	67
5.5.	Els moviments de consumidors de drogues i els grups afins	68
5.5.1.	Context	69
5.5.2.	Sorgiment i característiques del moviment	70
Bibliografia		73

Introducció

El concepte de *problemes socials* no acull un significat unívoc. Al contrari, entorn d'aquest àmbit han proliferat teories, enfocaments o perspectives diversos que han tractat de donar-ne compte. En aquest sentit, els agents socials involucrats en aquesta discussió pertanyen a àmbits radicalment diferents.

Aquest concepte emergeix connectat indissociablement a l'aparició de les ciències socials. Seguint Ibáñez (1990), el naixement de les ciències socials es constitueix entorn del problema de l'ordre social i de la pretensió d'abordarlo des dels paràmetres de la racionalitat científica. El *Leviatan* de Hobbes, publicat el 1651, va comportar un dels primers intents de vincular el coneixement científic i la resolució del problema de l'ordre social. D'aquesta manera, la reflexió sobre la societat quedava centrada en el problema del govern de les societats, entès com a determinades maneres de gestionar la societat que incideixen en el seu rumb i s'orienten al bé comú. Sorgeix, d'aquesta manera, la preocupació per una cosa dita *societat* que s'ha d'explicar i estudiar per a gestionar-ne el funcionament òptim.

Aquesta gestió de les societats es pot avaluar, i aviat sorgeix la idea que per a millorar els sistemes de resolució del problema s'ha de disposar d'un saber precís sobre la societat. Al segle XIX, amb l'aparició dels estats moderns, aquests sabers s'especialitzen en àmbits específics i es constitueixen les diverses disciplines de les ciències socials.

Com veiem, per tant, la noció de *problema social* està vinculada fortament al naixement de les ciències socials. Actualment, podem rastrejar aquesta herència en diferents perspectives teòriques que produeixen sabers entorn de les nostres societats i que, al seu torn, proposen cursos d'acció en el terreny de la intervenció social. Tanmateix, no tots els enfocaments teòrics assumiran l'encàrrec centrat en el govern de les societats. Com observarem en el transcurs d'aquest mòdul, algunes actituds crítiques qüestionaran la funció de les disciplines en les ciències socials i posaran de manifest la vinculació entre aquests sabers i el manteniment i la constitució de relacions de poder.

Tanmateix, progressivament els problemes socials han involucrat una diversitat cada vegada més gran d'agents socials. Si bé, com s'ha dit, aquest concepte té una vinculació forta amb el naixement de les disciplines científiques, i habitualment aquest concepte ens remet a la branca de les ciències socials aplicades o a la intervenció social, aquests centres no són els únics des dels quals es discuteix sobre aquest concepte. En l'actualitat, l'àmbit dels problemes socials involucra no solament persones especialitzades en les ciències socials, sinó també altres agents socials que alcen la veu bé per a mostrar els aspectes que es

poden considerar problemàtics en les nostres societats i que les ciències socials han eludit, o bé per a denunciar els efectes que els sabers de les disciplines científiques produeixen en segons quines persones i col·lectius.

El naixement de les ciències socials està vinculat al problema de l'ordre social i a la necessitat de produir sabers precisos sobre les nostres societats per a resoldre'l.

En aquest mòdul, revisarem els conceptes i les teories fonamentals d'algunes perspectives i alguns enfocaments que es preocupen, de maneres diferents, dels problemes socials. Es treballaran els enfocaments dominants en l'àmbit de la intervenció social, i també les perspectives crítiques a aquests enfocaments. Així mateix, s'abordaran alguns conceptes relacionats amb les formes d'acció col·lectiva empreses des de la societat civil, que problematitzen aspectes de les nostres societats contemporànies.

Concretament, aquest mòdul es desenvoluparà en cinc apartats que revisaran els principis fonamentals de la perspectiva funcionalista, la perspectiva conflictivista, el socioconstruccionisme, la perspectiva situada i, finalment, les formes d'acció col·lectiva, respectivament. Cadascuna d'aquestes posicions proporciona marcs de comprensió sobre l'ordre social que repercuteixen en les maneres en què s'identifiquen els problemes socials i les accions que s'emprenen per a fer-hi front.

Aquí, es pretén desenvolupar diferents perspectives i enfocaments, i també múltiples agents socials que proporcionen explicacions sobre l'ordre social, cadascuna de les quals reverteix en la manera com s'entenen els problemes socials.

L'objectiu d'aquest mòdul és mostrar un ventall heterogeni de posicions involucrades en els problemes socials i, a més, proporcionar les eines necessàries per a reflexionar sobre els efectes i les implicacions que pot tenir en l'àmbit dels problemes socials cadascun d'aquests enfocaments.

1. L'enfocament funcionalista: els problemes socials són producte de disfuncions

En aquest apartat, revisarem la concepció de la societat i els principis fonamentals del funcionalisme. A continuació, ens centrarem en la manera com s'explica el canvi social des d'aquesta perspectiva i ens fixarem en la manera en què conceptualitza què és i quan som davant d'un problema social.

1.1. Principis generals del funcionalisme

La perspectiva funcionalista entén la societat com un **sistema social**. L'ordre social s'entén com un producte articulat amb diferents nivells d'organització. La imatge o metàfora que se sol utilitzar, per a descriure aquesta manera d'entendre la societat, és la del cos humà i la manera en què l'ha entès l'anatomia.

El cos es compon d'un seguit d'òrgans que són més o menys diferenciats entre ells i actuen en articulació amb els altres. Cada òrgan té la seva pròpia funció i junts serveixen de suport a la vida humana. El funcionalisme entén la societat de la mateixa manera que s'entén el cos humà. És a dir, com un sistema social compost de diferents parts, cadascuna de les quals té la seva pròpia funció i, alhora, manté una relació d'interdependència amb la resta. L'articulació de totes les parts és la que sosté i assegura el funcionament de la societat. La societat s'entén com un sistema unitari en **equilibri** que és "més que la suma de les seves parts". Aquesta és la base de la perspectiva funcional.

La diferenciació de funcions dins de la societat és vista per autors com Parsons (1951) com la manera en què es conforma el món social. Aquest autor proposa un model en què hi ha quatre àmbits d'organització que es relacionen entre ells de diferents maneres. L'àmbit **fisiològic** (el cos), el de **personalitat** (la psicologia individual), el sistema **social** (els rols i les posicions) i el sistema **cultural** (coneixement, literatura, art i altres productes humans). Aquests són els àmbits en què s'organitzen la vida i les relacions dels éssers humans. Cadascun d'aquests àmbits funciona de manera més o menys diferenciada. Tanmateix, segons el funcionalisme, aquesta separació només es pot fer analíticament, ja que en les nostres vides diàries aquests nivells es barregen a cada moment.

La perspectiva funcionalista en les ciències socials, per tant, estudia la funció que exerceix cada part o sector de la societat en el manteniment de l'**homeòstasi** o equilibri del sistema social.

1) El **sector econòmic** s'encarrega de la generació de riquesa i de la capacitat d'aconseguir i transformar els recursos.

2) El **sector polític** coordina les activitats per mitjà d'un poder legítim. Aquests dos sectors mantenen l'equilibri per a la supervivència i les relacions amb l'exterior d'una societat concreta.

3) El **sector legal**, és a dir, les maneres de control formal i informal; evita els conflictes interns i permet a les persones estar cohesionades amb els grups a què pertanyen.

4) Els processos de **socialització**, principalment duts a terme per la **família** i l'**escola**, s'encarreguen de perpetuar els valors i les normes centrals de la societat i de facilitar la convivència de les persones i els grups socials.

El que es pretén estudiar, amb aquesta perspectiva, és la funció que pot tenir una pràctica social, un col·lectiu social o una institució en el manteniment de la societat.

Perquè un sistema social pugui subsistir, ha d'aconseguir la integració coherent i harmònica de totes les parts que té mitjançant mecanismes de **socialització** i **control social**. Un sistema social que vulgui subsistir i mantenir l'equilibri ha de tenir mitjans per a controlar tensions i desviacions, és a dir, mecanismes integradors de control social. Aquests mecanismes poden ser de diferents menes, com sancions interpersonals, activitats rituals, institucions que funcionin com a vàlvula d'escapament i de reintegració i agències de control social capaces de recórrer a la força i la coerció.

Les relacions entre totes les parts del sistema i les funcions de cadascuna d'aquestes parts contribueixen a mantenir la cohesió, l'equilibri i l'homeòstasi del sistema social.

El matrimoni des d'una perspectiva funcionalista

Si volem estudiar el matrimoni des de la perspectiva funcionalista, les preguntes que ens hem de fer són les següents: per a què serveix?, quina funció exerceix la institució familiar en el manteniment de l'equilibri del sistema social en què es troba? La resposta, per tant, depèn de les característiques particulars del sistema social específic que estudiem.

La perspectiva funcionalista entén la societat com un sistema en què els diversos sectors de l'ordre social actuen, harmònicament, per a mantenir l'equilibri social. Cadascun regula una part de l'activitat social i permet que estiguem junts en la societat.

Malgrat l'"estaticitat" que sembla que reflecteix aquesta perspectiva, les pràctiques socials es presenten com a dinàmiques. Cada vegada, la societat evoluciona devers una complexitat més gran i les funcions es diversifiquen i es compliquen. En aquesta situació, hi ha aspectes que són funcionals i d'altres que no ho són. Aquells contribueixen a mantenir la cohesió de la societat, i

aquests la interrompen d'una manera o una altra. Aquests darrers causen diferents menes de desequilibris en les institucions i els nivells del sistema social (Merton, 1957).

1.2. El canvi social: alteracions i reajustaments de l'equilibri del sistema

Com hem vist, les relacions entre les diverses parts que componen una societat es presenten com a dinàmiques, i la diversitat i les funcions de cadascuna d'aquestes parts són diverses i complexes. Això es deu al fet que el sistema s'ha d'anar adaptant o reajustant a les condicions noves en què es produirà el canvi **social**.

El canvi social es produeix perquè el sistema s'ajusta a les condicions noves i tracta d'evitar o pal·liar els desequilibris que es presenten.

Per tant, el canvi social és **funcional** al sistema. El sistema s'ajusta a les necessitats canviants i algunes de les parts d'aquest sistema varien amb l'objectiu de restablir l'equilibri. El consens que es produeix en el si del sistema permet que s'instaurin o es morin pràctiques socials depenent de la funcionalitat que tenen amb relació al sistema social en conjunt. El canvi social són els ajustaments que fa el sistema per a restablir l'equilibri davant les desviacions que hi ocorren.

En la versió funcionalista de la societat, com veiem, el canvi social ocorre per l'evolució mateixa de la societat. La societat és cada vegada més complexa i les funcions de les diverses parts de la societat es diversifiquen. Mantenen, tanmateix, una coherència interna –funcional– entre les unes i les altres. Mentre la dinàmica d'alguna de les parts canvia, la resta del sistema s'acomoda a aquest canvi. El que es transforma és la complexitat en les relacions de les parts com un tot.

En alguns casos, el canvi social comporta la transformació o renovació institucional a causa de la **disfuncionalitat** de les institucions, en alguns moments, com a conseqüència de transformacions en altres parts del sistema. En aquests casos, es transformen les institucions per d'altres de més adequades al funcionament general del sistema (De Francisco, 1997). El sistema s'autoregula i s'adapta a les institucions que no li són útils. Mantenen la funció que tenen, però aquesta funció es duu a terme per altres mitjans adequats a les transformacions existents.

En altres casos, es posa el pes de les teories funcionals en els aspectes del **desequilibri**. Quan un sistema social és empès per algun factor a un estat de desequilibri en un moment concret, el sistema busca els mecanismes per a restablir l'equilibri fins que hi hagi un altre desequilibri. En aquest anar i venir ocorren els canvis en la societat, a partir de les diverses reestructuracions que ha de fer el sistema per a trobar-se en equilibri.

Exemples de desequilibris

La densitat de la població, el descobriment de territoris nous o un producte que no troba venda en el mercat són exemples d'aquests desequilibris a què s'ha d'acoblar el sistema.

1.3. Els problemes socials: persones o col·lectius disfuncionals respecte al sistema

El canvi social es produeix, per tant, quan el sistema es reajusta a les condicions noves. Aquests reajustaments no comporten, tanmateix, una modificació de totes les parts del sistema, sinó de les que són identificades com a disfuncionals perquè alteren l'equilibri o homeòstasi social. En la mesura en què algunes parts del sistema social són identificades com a disfuncionals, els procediments per a reequilibrar el sistema s'orientaran a pal·liar-les, intervenir-hi o actuar-hi.

El concepte d'anomia

Per exemple, el concepte d'*anomia* (Durkheim, 1895) es refereix a la sensació d'ansietat i desorientació que es produeix en les societats modernes per algunes condicions socials. Aquestes condicions es resumeixen en la falta de claredat de normes de comportament per a les persones o els desajustos en els valors morals i religiosos que produeixen pèrdua de sentit en les persones. L'anomia es presenta com a detonador possible de casos de suïcidi, i també és un concepte utilitzat per altres autors per a explicar classes de desviació social com la criminalitat o la delinqüència (Merton, 1957).

El concepte d'*anomia* es pot utilitzar d'una manera general per a exemplificar com veu la desviació personal o grupal la perspectiva funcionalista de la societat. L'anomia, encara que es produeix per causes inherents al sistema social, afecta la conducta funcional d'una part i prou d'aquest sistema, en el sentit que hi ha algunes parts que es tornen disfuncionals. Les xifres de suïcidi o les de delinqüència poden mostrar els nivells de disfuncionalitat d'alguns sectors socials. Els problemes socials remetent a la relació de disfuncionalitat d'aquests sectors respecte al seu sistema social. D'acord amb aquest enfocament, algunes de les definicions de què és un *problema social* són les següents:

"Una situación que viola una o más normas generales compartidas y aprobadas por una parte del sistema."

Merton i Nisbet (1971, p. 1)

O bé:

"Un fenómeno social que tiene un impacto negativo en las vidas de un segmento considerable de población."

Kohn (1976, p. 94)

La manera de pal·liar aquesta situació consisteix a produir un canvi en els elements que són disfuncionals. D'aquesta manera, la resolució, des d'aquest marc general d'entesa de la societat, consisteix a **integrar, no a transformar,**

les formes desviades en el sistema, a cercar mecanismes de solidaritat mecànica o orgànica que permetin a les persones trobar un sentit de vida i les allunyi de sentiments anòmics (Durkheim, 1895). En aquest cas, es parla de canvis microscòpics en el sistema que millorarien la funcionalitat per a tots els membres del grup social.

En el sistema funcional, no fa falta cap ens privilegiat per a fer la transformació social, ja que és el sistema mateix en conjunt el que fa els ajustos necessaris per a estar equilibrat. Els rols que ocupen les persones i les normes de la societat regeixen el funcionament global de les persones en els diversos contextos. Les persones o els col·lectius que són disfuncionals en el sistema es consideren afectats pels problemes socials, com, per exemple, delinqüents o malalts, i són absorbits pel sistema per a mirar d'adaptar-los un altre cop a les seves normes generals. Per a això, es creen institucions com la presó o l'hospital, que compleixen la funció de reeducar i curar les peces dislocades i anòmiques.

La intervenció en un problema social consisteix, per tant, a millorar l'adaptació de les persones i els col·lectius a tot el sistema, a fer els ajustos pertinents a partir dels desequilibris que es creen per a restablir l'harmonia. Aquesta perspectiva no proposa un actor privilegiat per a la transformació radical; al contrari, són els diferents actors socials, polítics, jurídics i econòmics els que, mitjançant les seves accions, busquen mantenir l'equilibri del sistema.

Els problemes socials són situacions en què persones o col·lectius tenen una relació disfuncional respecte al sistema. El sistema es reequilibra intervenint en aquests sectors o col·lectius i millorant-ne l'adaptació a tot el sistema social.

Activitat

Tenint en compte els principis fonamentals de la perspectiva funcionalista, identifiqueu tres col·lectius de la nostra realitat social que es poden considerar problemes socials. Justifiqueu la vostra elecció utilitzant les nocions de *disfuncionalitat*, *desequilibri* o *anomia social*.

1.3.1. El coneixement científic: una eina per a identificar els problemes socials

Com hem vist en tractar de respondre a l'activitat proposada anteriorment, per a identificar què és un *problema social* des de la perspectiva funcionalista, hem de conèixer, al seu torn, el sistema social en què ens trobem. És a dir, s'ha de tenir un determinat coneixement del sistema social per a descobrir els moviments d'equilibri i també les desviacions creades en aquest moviment. Per a això, és fonamental el paper dels científics i la seva presència en les institucions encarregades de regular l'àmbit social. Mitjançant el coneixement dels recursos disponibles i de les funcions de cada part del sistema social, es pot optimitzar el funcionament d'una societat determinada. El coneixement sobre l'ordre social i les conductes individuals i col·lectives és, per tant, una

eina funcional al sistema. És important conèixer els mecanismes d'una societat per a controlar-ne i predir-ne el curs, per a assegurar el manteniment d'un equilibri millor i per a ajudar-la a evolucionar de la manera més eficaç, a fi d'evitar que es produeixin disfuncions en el sistema.

El coneixement dels recursos i les funcions de totes les parts d'un sistema social determinat permet controlar i predir el curs d'aquest sistema, i també establir els mecanismes per a pal·liar els possibles desequilibris que tingui o intervenir-hi.

Les eines del saber del professional, en diferents institucions de la societat, es posen en ús per a complir la funció d'atendre el desequilibri que generen els problemes socials i evitar les conseqüències que poden tenir en la societat aquests elements disfuncionals (Merton, 1957). Per a Bergold (1997), el model funcionalista de la societat busca el control social, sia per mitjà de la integració dels membres de la societat que no compleixen les normes o per l'exclusió d'aquests membres per a assegurar l'existència de la societat. Les formes d'intervenció, tant individual com grupal, persegueixen millorar les condicions de vida de les persones dins dels paràmetres d'allò que permet la societat i el desenvolupament personal en contra de la desviació anòmica (Durkheim, 1895).

La identificació dels problemes socials, la determina el coneixement del sistema social específic, i també el coneixement de la relació de disfuncionalitat o desequilibri en què es troba un col·lectiu social respecte a tot aquest sistema. El funcionalisme estableix, d'acord amb el model explicatiu que té, diferents criteris que permeten identificar quan som davant d'un problema social.

Alguns exemples dels marcs explicatius propis del funcionalisme especialitzat en l'anàlisi dels problemes socials són l'**orientació de la patologia social** i de la **desviació social**, que consideren que les persones o els grups que es desvien de les qualitats socials desitjables i saludables són un problema social.

Les persones desviades són persones que necessiten atenció, ja que ha fallat en algun moment el seu procés de socialització amb les normes d'una societat concreta. La **resocialització**, mitjançant l'augment del contacte i el reforç amb els grups primaris no desviats i la disminució del contacte amb els grups desviats, és una de les formes d'intervenció d'aquest model.

Un altre exemple n'és l'orientació de la **desintegració social**, que considera que som davant d'un problema social quan hi ha un error en les regles de convivència que es pot donar per la falta de normes, per conflictes culturals o per inconformitat amb les regles existents. Aquestes causes motiven un dese-

quilibrí en el sistema que produeix problemes socials com la delinqüència, les addiccions o les malalties mentals. És necessari intervenir-hi per a incorporar un altre cop l'equilibrí en el sistema.

Com veiem, a grans trets, en els exemples anteriors:

El funcionalisme identifica els problemes socials mitjançant el coneixement i l'anàlisi dels sectors o col·lectius que són disfuncionals al sistema, i proposa actuacions que s'orienten a reintegrar-los de manera harmònica en el si del sistema social.

Exclusió social, immigració, drogodependències, discapacitat o desocupació són alguns exemples de problemes socials, perquè es tracta de fenòmens associats a col·lectius específics d'un sistema social que són disfuncionals respecte al sistema.

Reflexió

En el cas de les intervencions implementades des d'una perspectiva funcionalista, en les quals l'expert dissenya un pla o una estratègia per tractar d'algun problema específic, assumim la idea que és possible un canvi social, però que aquest canvi social s'ha de planificar a partir de les persones que tenen el coneixement adequat de la societat, és a dir, des de la planificació dels intel·lectuals i interventors que modelitzen el canvi. L'acció de col·lectius específics no es té en compte com a manera privilegiada de canvi desitjable, i val més dissenyar, des dels professionals i sistemes polítics, les guies d'acció i serveis necessaris per a les diverses poblacions.

1.3.2. Un exemple de problema social: la mendicitat infantil

Un exemple de la manera com s'apliquen els fonaments de la teoria funcionalista en la identificació, l'anàlisi i les accions pal·liatives davant d'un problema social el trobem en l'experiència d'intervenció sobre la mendicitat infantil a Huelva (Barriga et al., 1998). La mendicitat infantil, segons aquests autors, és un fenomen que està associat a períodes de crisi econòmica greu en què els infants són utilitzats per a demanar almoines a fi de sensibilitzar la ciutadania respecte a la situació d'indigència de la unitat familiar. Aquesta situació social comporta, per als menors, la privació d'accés als recursos necessaris dels agents de socialització (escola, altres infants, etc.), i també l'aprenentatge d'hàbits de conducta incompatibles amb l'entorn social en què es troben (tant de legals, perquè la mendicitat infantil la prohibeix el Codi penal, com de socials, perquè qüestiona els valors socials establerts d'igualtat, justícia i solidaritat, i també per la vinculació que té amb les concepcions i els estils de vida que implica).

Fixeu-vos que, en aquesta experiència, es localitza un problema social en actors que, per la seva posició en la societat, estan exclosos o en risc d'exclusió respecte als recursos d'aquesta societat i que, per aquesta raó, no poden competir en el sistema social amb igualtat de condicions que les persones que no són excloses. Són en una situació de disfuncionalitat respecte al funcionament general del sistema, ja que no disposen dels recursos que fan falta per a accedir a la socialització necessària (escola) i alteren les convencions socials (tant

les legislades formalment com les de caràcter més informal, com els estils de vida no harmònics amb el seu sistema social). Aquest fenomen social provoca desequilibris en l'entorn social en què es dóna.

Identificat el problema social, s'inicien accions encaminades a afavorir el reequilibri homeostàtic del sistema. Es tracta de pal·liar aquest desequilibri, és a dir, de compensar aquestes persones amb alguna mena d'ajuda que les acosti a les competències educatives, culturals i socials necessàries per a sobreviure en el sistema actual. Es tracta d'adaptar-les a les normes del sistema i atorgar-los eines amb què elles mateixes puguin solucionar els seus problemes i desenvolupar-se enterament en la societat (Luque, 1988; López-Cabanas i Chacón, 1997).

Com veiem en l'exemple anterior, es tracta d'ajustar els desperfectes del sistema mitjançant intervencions en els contextos que són considerats "problemàtics". Es pretén estudiar, modificar, equilibrar, posar objectius en comú, dotar d'eines, etc., amb programes d'intervenció que serveixen per a pal·liar la mendicitat infantil definida com a problema social.

1.4. Institucions socials i problema social

L'objectiu d'aquest apartat és conèixer els principis bàsics dels serveis socials, amb la intenció de fixar-nos en les connexions i vinculacions entre aquests serveis i la perspectiva funcionalista respecte a la pregunta següent: com sabem que hi ha un problema social?

Si, com hem vist, el coneixement objectiu de la realitat social és fonamental per a guiar l'acció en l'àmbit dels problemes socials, per al funcionalisme, les institucions socials, tant els serveis socials com les ONG, les associacions i els grups de suport, ocupen un lloc privilegiat, com a centres des dels quals emergeix aquest coneixement. La presència de científics i experts en aquestes institucions, amb capacitat per a establir quan som davant d'un problema social i quines mesures hem de prendre, assegura la pertinència i legitimitat d'aquestes accions.

Hi ha autors com López Cabanas i Chacón (1997) que suggereixen que els **serveis socials** substitueixen el buit que s'ha creat en les societats contemporànies amb relació a la cura de les persones que de vegades no es poden valer de si mateixes, com, per exemple, infants, gent gran o discapacitats, que, tradicionalment, eren cuidats per les famílies i mitjançant el "suport natural" dels grups socials i comunitaris. Com que, en les societats contemporànies, els vincles familiars i comunitaris s'han debilitat per factors socials com, per exemple, l'ocupació femenina o les migracions fora de les comunitats d'origen, cal que la societat mateixa creï mecanismes institucionals per a atendre aquestes persones a partir de serveis especialitzats.

Per tant, en les conceptualitzacions sobre els serveis socials, des d'aquestes perspectives s'afirma que aquests serveis tenen per objecte cobrir necessitats humanes en les situacions de carència i que contribueixen al benestar i al desenvolupament dels individus i dels grups en la comunitat i en l'entorn social; també contribueixen a l'aplicació de correctius a les desigualtats que es creïn en el marc de les relacions socials, basant-se en els drets dels ciutadans en el marc de l'Estat.

El rang de les necessitats a què atenen es defineix amb relació a altres serveis i prestacions que són promoguts des de l'Estat. Els serveis socials s'encarreguen de les necessitats que no són tractades per funcions socials de sanitat, educació, ocupació, habitatge i prestacions econòmiques i que tenen una gravetat particular per als qui les pateixen o per al manteniment o la legitimació de la societat. A més, en aquest entramat d'institucions, els serveis socials són delimitats per un marc legal i institucional en què ja hi ha definides, de manera general, les funcions que s'han de complir, i aquest marc, a l'Estat espanyol, és definit a les comunitats autònomes i els ajuntaments per la seva competència autonòmica i municipal.

Com a exemple de la manera com els serveis socials, en la seva pròpia organització i objectius, assumeixen els principis teòrics del funcionalisme, presentem un extracte de la Llei per a Catalunya de serveis socials, del 27 de desembre de 1985 (esmentada per Corral, Díaz i Sarasa, 1988).

Els serveis socials:

- 1) Han de garantir i facilitar a tots els ciutadans l'accés a aquelles prestacions i serveis que tendeixin a afavorir un desenvolupament lliure i ple de la persona i dels col·lectius en la societat, especialment en casos de limitacions i carències.
- 2) Han de promoure la prevenció i l'eliminació de les causes que condueixen a la marginació.
- 3) Han d'aconseguir la integració de tots els ciutadans en la societat i afavorir la solidaritat i la participació ciutadana.
- 4) Han d'exercir una gestió administrativa coordinada dels serveis socials.

Rueda, per la seva banda, defineix els serveis socials de la manera següent:

"La organización política, técnica y administrativa municipal que actúa como garante del derecho de los ciudadanos a los derechos sociales, removiendo para ello los obstáculos que se localizan en la persona o en la comunidad y dificultan o impiden la participación –implicación– en la resolución de dichos obstáculos."

Rueda (1998, p. 296)

Aquestes accions són promogudes, d'una banda, pels organismes de l'Estat encarregats d'assegurar el benestar de tots els ciutadans i de les accions reguladores que proveeixen de diferents serveis de suport les persones que no poden rebre'ls del seu propi entorn, i, de l'altra, per les iniciatives socials organitzades (gremis, mútues, etc.).

"Los servicios sociales se encargan de promover las acciones para el bienestar social de las personas en el contexto de sus comunidades y, además, de aquellos individuos o grupos que, por alguna razón u otra, necesitan de cuidados «especiales». Los servicios sociales son definidos como «las prestaciones en función de necesidades especiales de la infancia y la familia, la juventud, personas ancianas, la gente con discapacidades, los afectados de toxicomanías, minorías étnicas y otras, minorías y marginados inespecíficos»."

Casado (1994, p. 37)

"No se busca la transformación de la sociedad en su totalidad, sino paliar los efectos que tienen las sociedades industriales y postindustriales sobre los diferentes colectivos y, de este modo, ayudar a resolver las necesidades y expectativas de cambio de individuos, grupos y colectivos. Las instituciones sociales, por tanto, tienen una función tanto de protección como de control social en el sentido de normalización y adaptación de las personas a sus medios comunitarios."

Casas (1996, p. 31)

Els serveis socials atenen i prenen mesures per a resoldre o millorar alguns dels problemes socials a escala comunitària i de col·lectius específics. Per tant, un dels conceptes associats al dels serveis socials és el de *problema social*.

Reflexió

Si bé el paper normalitzador i de control social que han exercit les institucions socials ha estat posat de manifest i qüestionat per diferents autors (Foucault, Rose), és necessari fer una puntualització, aquí. La conjuntura sociopolítica que vivim en l'actualitat, amb el desmantellament de l'estat del benestar i la privatització progressiva dels serveis socials, ha implicat una reducció de la responsabilitat de l'Estat respecte als problemes socials, la qual cosa ha repercutit negativament en diferents sectors de la població.

1.5. Xarxes de conceptes

Per a la perspectiva funcionalista és necessari, com hem vist, l'estudi sistemàtic de les condicions de vida de les persones per a detectar-ne les problemàtiques. La literatura especialitzada en problemes socials de la perspectiva funcionalista treballa des d'una xarxa de conceptes que són pilars en les comprensions de la realitat social. A continuació, abordarem dos conceptes fonamentals vinculats a l'estudi dels problemes socials: *necessitats socials* i *qualitat de vida*.

1.5.1. Necessitats socials

El concepte de **necessitats** és una noció relacionada amb la de problema social, encara que es refereix a les coses que fan falta per a la vida de les persones en les societats actuals. Per tant, té una connotació més universal, com, per exemple, quan s'al·ludeix a les necessitats humanes. Tanmateix, també en la

literatura apareix el concepte de *necessitats socials*, el qual té en compte el caràcter històric i social de les necessitats que, en alguns moments i contextos, són definides com a tals.

El concepte de *necessitats humanes* té l'origen en la teoria de Maslow, que podem sintetitzar, seguint Setién (1993), de la manera següent:

- Les motivacions són aspectes inherents a la condició humana.
- La gratificació de les necessitats que comporten aquestes motivacions és un dret humà.
- Les necessitats són metes amb caràcter motivacional que condicionen un seguit de desitjos i conductes instrumentals.
- Hi ha dues categories de necessitats: les bàsiques o de supervivència, que són universals, i les de desenvolupament.
- Les necessitats depenen de cada context cultural i presenten una estructura jeràrquica, segons la qual, fins que no se satisfan les bàsiques, no es manifesten les necessitats de nivell superior.
- Les necessitats bàsiques són les fisiològiques, de seguretat, de pertinença a un grup o col·lectivitat i d'estima.

Aquest concepte s'ha desenvolupat posteriorment i s'ha parlat de **necessitats socials**. Es tracta de reconèixer que la insatisfacció d'una necessitat arriba a convertir-se en un aspecte que comparteix una comunitat o un col·lectiu específic de persones. Quan és possible determinar que hi ha algunes necessitats que no són satisfetes en un grup determinat de persones, podem dir que som davant d'un problema social.

Per a dur a terme la delimitació de les necessitats socials que no són satisfetes, la perspectiva funcionalista segueix determinats models i criteris que podem sintetitzar si seguim Bradshaw (1972):

1) **Necessitat normativa**. Es defineix la necessitat mitjançant l'establiment de valors normatius per part de l'expert.

2) **Necessitat percebuda**. Es defineix la necessitat mitjançant procediments d'obtenció d'informació dissenyats per a reconèixer les necessitats en una població determinada.

3) Necessitat expressada. Es pot identificar la necessitat atenent els comportaments de les poblacions. Aquests comportaments es poden mostrar en les llistes d'espera de determinats serveis socials o bé en el volum de les demandes per a accedir a determinats serveis.

4) Necessitat comparativa. Es defineix la necessitat comparant la situació entre dues menes de població: la que és objectiu de la investigació respecte a les seves demandes i la d'un altre grup amb característiques similars. És comuna, en les investigacions sobre necessitats socials, la intersecció dels quatre tipus d'avaluació de la necessitat, per a disminuir els possibles biaixos en la investigació.

Des dels serveis socials, a l'Estat espanyol es manifesta un èmfasi especial en els punts següents:

- La necessitat d'accés a recursos, per part de tots els ciutadans, per a permetre la igualtat d'oportunitats per a les persones.
- La necessitat de convivència per a la realització personal, en els casos de les ajudes a domicili i allotjament alternatiu.
- Les necessitats d'integració social per a superar la marginació social.
- La necessitat de solidaritat social per a prevenir les desigualtats i discriminacions socials (López Cabanas i Chacón, 1997).

Les necessitats que miren de satisfer els serveis socials, d'acord amb les suposicions teòriques exposades anteriorment, són la integració social de les persones, la prevenció de l'exclusió social de persones en situacions de risc i la distribució de recursos materials, socials i culturals als col·lectius amb menys oportunitats. Es creen mecanismes per a cobrir les necessitats d'aquests col·lectius i per a sensibilitzar la resta de la comunitat envers la integració de tots els seus membres.

El concepte de *necessitats socials* estableix que podem identificar problemes socials com l'exclusió, la marginació o la pobresa en la mesura en què aquests fenòmens impedeixen cobrir les necessitats bàsiques o de nivell superior d'algunes persones o alguns col·lectius.

1.5.2. Qualitat de vida

Les maneres d'atendre aquestes problemàtiques socials i necessitats dels usuaris dels serveis socials, des de la perspectiva funcionalista, es fa també amb relació a la manera com ha de ser la vida de les persones, a quins recursos mínims ha de tenir accés cadascú per a una vida satisfactòria. Un dels conceptes més utilitzats per a descriure aquest estat és el de *qualitat de vida*.

El concepte de *qualitat de vida*, segons Casas (1996), ha evolucionat des del concepte de *nivell de vida*, el qual és més restringit que el primer. Per a aquest darrer, la qualitat de vida inclou nocions relacionades **amb el benestar psicològic, la qualitat ambiental, la promoció social, la participació social i l'autorealització**. És a dir, que inclou tot un seguit de valors de la vida de les persones en un sentit global; no solament els aspectes econòmics o materials, sinó també l'àmbit social (xarxes socioafectives) i cultural (accés a l'educació o al consum o participació en activitats artístiques) i, alhora, l'evitació de situacions valorades negativament com les malalties, la mortalitat prematura i la possibilitat d'involucrar-se en processos criminals.

Tot això implica no solament la satisfacció de les necessitats mínimes de subsistència, sinó també les relacionades amb les aspiracions i percepcions subjectives de les persones i dels grups socials a què pertanyen.

El concepte de *qualitat de vida* és multidimensional i, generalment, es desglossa en diferents components per a avaluar-lo.

"Se suele recurrir a seleccionar un conjunto amplio de áreas de la vida, que comprenden casi todas las esferas de la vida individual y colectiva de la sociedad, y a través de las cuales puede captarse globalmente la calidad de vida."

Setién (1993, p. 62)

Segons López Cabanas i Chacón (1997), hi ha un acord relatiu respecte a quines són les àrees que es tenen en compte en aquest concepte: salut, educació, treball, activitats de temps lliure, situació econòmica, entorn físic i social, vida familiar, habitatge, veïnat, comunitat, justícia i delinqüència, transport i comunicacions, política i religió. Aquestes àrees s'estudien incorporant-hi criteris com el de satisfacció i percepció, i es mesuren mitjançant indicadors que es defineixen per a cadascun dels components que s'avaluen.

La importància de l'avaluació de la "qualitat de vida" està en el fet de produir registres sobre la manera com viuen les persones i prendre accions (intervenir) per a millorar aquesta qualitat de vida; és a dir, aconseguir que les persones estiguin satisfetes en cadascun dels àmbits que s'han definit com a importants i els nivells de recursos que s'han de tenir en aquests àmbits.

El constructe de qualitat de vida considera tant les necessitats com les preferències, i també els recursos de grups o persones, per a identificar els problemes socials.

2. La perspectiva conflictivista: l'estructura social genera els problemes socials

En aquest apartat, estudiarem les maneres com s'han conceptualitzat els problemes socials des de perspectives properes al marxisme. Se'n diuen *perspectives conflictivistes* perquè consideren, a diferència de les perspectives funcionalistes, que la societat està basada en relacions conflictives entre els interessos de la classe dominant i els de la classe treballadora.

La importància d'aquests conceptes i aquestes perspectives teòriques està en el fet que produeixen una manera d'entendre l'ordre social que nodreix diferents formes d'intervenció i acció social crítiques amb l'estat present de coses.

Les perspectives conflictivistes parteixen de la premissa fonamental que hi ha un desequilibri en la societat. És a dir, l'ordre social, producte de processos històrics determinats, es caracteritza per mecanismes d'explotació i dominació que són perpetuats per les classes dirigents.

Com veieu, es mostra un plantejament molt diferent del de la societat com a sistema social funcional que hem vist en l'apartat anterior, en què el sistema és entès com un seguit d'elements en equilibri.

En els desenvolupaments marxistes es presenta una societat estructurada a partir de relacions de dominació i explotació. Es postula que en la societat actual els recursos econòmics, socials i culturals estan distribuïts asimètricament entre els diversos grups socials.

La influència de les perspectives conflictivistes

Les formes tradicionals de moviments socials, com, per exemple, el sindicalisme, s'han inspirat àmpliament en les perspectives conflictivistes i prenen com a premissa la lluita de les persones treballadores pels seus drets davant dels interessos de la classe empresarial.

2.1. Premisses fonamentals de les perspectives conflictivistes

Les perspectives conflictivistes defineixen les societats de diferents períodes històrics mitjançant el concepte de *maneres de producció*, que són les maneres en què s'organitza tant la propietat com el treball en diferents contextos espaiotemporals. El feudalisme, el capitalisme o el comunisme representen maneres diferents en què es poden organitzar les forces productives, i també les relacions de producció. En la societat capitalista, que és la que ara ens interessa, hi ha els qui tenen els mitjans de producció i els qui no. Aquests darrers són cridats a vendre la seva força de treball per a rebre un salari que els permeti restablir-se com a força laboral i reproduir-se.

Althusser (1971) ho explica d'aquesta manera:

"Para existir, toda formación social debe reproducir las condiciones de su producción al mismo tiempo que produce y para ser capaz de producir. Debe reproducir, por tanto: 1) las fuerzas productivas; y 2) las relaciones de producción existentes."

Althusser (1971, p. 124)

El **salari** és el que permet que les persones treballadores s'alimentin i es reproduïxin; alhora, possibilita que es reproduïxi el mateix proletariat com a grup social dins de l'estructura, ja que aquestes persones han de continuar venent la seva força de treball per a viure.

Ara bé, aquest salari, segons la teoria econòmica marxista, no representa el valor del que cada treballador posa del seu esforç en la mercaderia que es produeix. Aquest valor supera el salari percebut. En aquest excés, es produeix el guany dels qui tenen els mitjans de producció.

D'aquest guany, se'n diu **plusvàlua**, que és la diferència entre el salari del treballador i el que ell i el conjunt dels treballadors d'una fàbrica, per exemple, produeixen cada dia. Aquesta plusvàlua crea, d'una banda, capital que pot ser reinvertit i, de l'altra, una **relació d'exploació** que és estructural en el capitalisme i, a més, és constituent de les classes socials: genera tant la burgesia (propietària del capital) com el proletariat (força de treball assalariada).

Política i epistemologia

Montero (2000) defensa la necessitat d'incloure l'ètica i la política en els àmbits clàssics d'allò que és conèixer, que són l'**ontologia** (estudi de què és la naturalesa d'allò que és cognoscible, de la realitat), l'**epistemologia** (quina és la naturalesa de la relació entre qui coneix i allò que es coneix o allò que és cognoscible) i la **metodologia** (com ho ha de fer el qui coneix per a produir coneixement). Aquest reconeixement de l'ètica i la política com a dimensions fonamentals de conèixer és un pas fonamental perquè puguem construir un coneixement diferent d'aquell que amb prou feines s'acosta a ordenar, regular i controlar el món: per a crear mons diferents, hem de construir coneixements que ens permetin passar del colonialisme polític o acadèmic a la solidaritat amb les persones amb qui treballem. És a dir, podem i hem de crear allò que Souza Santos (2000) en diu **coneixement emancipació**.

Pel que fa a aquestes idees, les **epistemologies feministes** també advoquen per rearticular allò que és epistemològic amb allò que és polític. Això permet superar buits entre la teoria i la pràctica, i establir vincles entre l'una i l'altra per a produir canvis (Pujal, 2000). Com diria la mateixa Montero, de la mateixa manera que Kurt Lewin postulava que no hi ha res més pràctic que una bona teoria, podem dir que no hi ha res que no produeixi una teoria més bona que una bona praxi, perquè és una pràctica sobre la qual es reflexiona.

Les dues classes socials (burgesia i proletariat) es constitueixen històricament a partir de les relacions de producció explicades.

"En la misma proporción que se desarrolla la burguesía, se desarrolla la clase trabajadora moderna –una clase de trabajadoras que viven sólo en la medida en que encuentran trabajo, y lo encuentran en la medida en que su trabajo incrementa el capital– [...]. Ellos son un artículo de comercio, y están expuestos a todas las vicisitudes de la competición y de las fluctuaciones del mercado."

Marx i Engels (1962, p. 21)

Les relacions socials que es descriuen són, des d'aquesta perspectiva, producte del context històric determinat a cada moment; igualment, es caracteritzen per l'explotació d'unes persones per les altres.

Les perspectives conflictivistes descriuen la societat com dividida en dos grans grups socials els interessos dels quals són antagònics entre ells. Mentre que la burgesia vol incrementar el seu capital mitjançant el seu guany, el proletariat ven la seva força de treball per a sobreviure.

2.2. Mecanismes de reproducció de la societat

Com hem vist fins ara, les condicions de producció expressen relacions d'explotació entre les dues classes constituïdes. A fi que aquest estat de coses contradictori i insosteniblement desigual es reproduïxi –i no sucumbeixi a causa de la injustícia–, fan falta mecanismes de manutenció i reproducció d'aquestes relacions, tant en l'aspecte politicojurídic com en l'ideològic.

En l'àmbit **jurídic**, una de les institucions principals que fa aquesta tasca, és a dir, mantenir les condicions d'opressió dins del sistema capitalista, és l'estat. Des del marxisme, hi ha una acusació forta que l'estat representa l'instrument ideal per a dur a terme aquesta immobilitat social. Encara més, l'estat és producte de la manera mateixa de producció capitalista. Constitueix un resultat de les contradiccions de classe; és un aparell dissenyat per a regular la vida social, aliat amb la classe burgesa, amb l'objectiu de mantenir una estructura social concreta.

Lenin ho expressa clarament en aquest passatge:

"Según Marx, el Estado es el órgano de la dominación de clases, el órgano de opresión de una clase por otra. Su objetivo es la creación de orden que legaliza y perpetúa esta opresión moderando las colisiones entre las clases."

Lenin (1962, p. 253)

L'estat crea les institucions legals i polítiques per a tirar endavant aquesta mena d'opressió. Diguem que posa el marc social possible perquè la contradicció fonamental del capitalisme, reflectit en l'explotació de la classe treballadora, pugui ser portada a terme per la burgesia sense problema.

En l'àmbit de les **idees**, en les concepcions conflictivistes, aquestes idees, igual que els mitjans de producció, també són dominades per la classe dominant. El 1859, Marx fa una crítica forta als autors que proposen que, en el terreny de les idees, es poden donar els debats de la societat. En situar-se en contra d'aquesta manera de veure les coses, planteja una visió de la societat en què recalca la relació entre les **condicions materials de producció** i l'àmbit dels **valors i les ideologies** que poden circular en moments determinats.

"La producción de las ideas y representaciones de la conciencia aparece, al principio, directamente entrelazada con la actividad material y el comercio material de los hombres."

Marx i Engels (1970, p. 25)

És a dir, en el mateix procés productiu, imbuït en algunes relacions de producció, es crea la consciència de les persones com a resultat d'aquesta activitat. El que són els éssers humans, diu Marx, resulta d'aquesta dinàmica.

"No es la conciencia la que determina la vida, sino la vida la que determina la conciencia."

Marx i Engels (1970, p. 26)

El concepte d'*ideologia* desenvolupat en les perspectives marxistes explica els diversos mecanismes mitjançant els quals es creen valors i opinions com a resultat de les condicions materials d'opressió, en un context social i històric específic.

Es postula que les relacions d'explotació no són vistes com a tals en la consciència de les persones, ja que són emmascarades per a mantenir l'estat de coses.

Thompson (1990), fent una lectura del que significaria el terme *ideologia* per a la concepció marxista, diu el següent:

"Ideología sería un sistema de ideas que expresan los intereses de la clase dominante y que representan las relaciones de clase de un modo ilusorio."

Thompson (1990, p. 37)

Tanmateix, aquesta distorsió que infringeix la ideologia no és atzarosa o arbitrària; és producte d'unes condicions materials d'existència que són, per si mateixes, contradictòries. Si la classe treballadora fos conscient dels graus d'explotació a què és exposada, reaccionaria creant formes d'acció política contràries al sistema.

Com que les pràctiques productives són dutes a terme sota el comandament de la classe dominant, el fet que no es vegin les contradiccions de la realitat objectiva és necessàriament beneficiós per a aquesta classe. Amagant aquestes relacions i no explicant-ne el caràcter asimètric, els individus duen a terme la seva pràctica reproductora del sistema sense interrupció.

Per a les perspectives conflictivistes, la ideologia és producte de les condicions d'existència dels éssers humans, però no apareix d'aquesta manera en la consciència de les persones. Està relacionada amb algunes posicions en les relacions de producció, però és emmascarada quan els individus de la classe treballadora assumeixen la ideologia de la classe dominant.

Lectura recomanada

Per a una discussió rigorosa del concepte d'*ideologia*, vegeu l'obra següent:

J. Thompson (1990). *Ideology and Modern Culture*. Gran Bretanya: Polity Press and Blackwell Publishers.

La "cultura del treball"

L'apogeu creixent de la "cultura del treball", és a dir, quan les persones s'identifiquen plenament amb l'empresa en què treballen i es comprometen amb els seus objectius i hi inverteixen recursos personals, es pot interpretar, des del punt de vista conflictivista, mitjançant el concepte d'*ideologia* en el sentit que les persones, com que són assalariades, s'identifiquen amb els interessos de la classe empresarial i treballen al seu servei.

Althusser (1971) desenvolupa una teoria amb relació al paper de les institucions que serveixen per a mantenir les formes de producció i explotació de la classe treballadora. Aquest autor fa una divisió entre els aparells repressius de l'estat (ARE) i els aparells ideològics de l'estat (AIE), i adopta la visió que aquest estat funciona com a ens de control i preservació de l'ordre social desigual. Aquells són els que utilitzen la força de la violència (sia física o legal) i aquests són els que funcionen sota la ideologia de la classe dominant. Els AIE funcionen mitjançant institucions de la societat, com la família i l'educació. En aquestes institucions es transmeten els valors de la classe dominant, i s'amaga d'aquesta manera el caràcter històric de les relacions socials de producció, les quals els qui hi estan inserits veuen com a naturals.

Les perspectives conflictivistes assumeixen que l'ordre social existent es caracteritza per l'explotació i dominació dels grups dominants sobre els grups dominats. Els grups dominants tendeixen a perpetuar-se com a tals per mitjà dels significats que mantenen aquestes relacions de dominació. El concepte d'*ideologia* explica que les persones en situació de marginació econòmica i política veuen com a "natural" la situació en què viuen i no com a producte de processos històrics de dominació.

2.3. Perspectives conflictivistes i problemes socials

Fins ara, hem vist com s'entén la societat des de les perspectives conflictivistes, i també els mecanismes que permeten mantenir-la i reproduir-la.

A partir d'aquestes premisses, podem entendre que els problemes socials són una conseqüència de les formes de dominació presents en la societat. Per a les perspectives conflictivistes:

- 1) Els problemes són definits com a socials i estructurals en comptes d'individuals.
- 2) Les desigualtats i injustícies de què són víctimes alguns grups socials provenen de la seva posició en l'**estructura social**.

En comptes d'entendre els problemes socials com a disfuncions en un sistema social equilibrat –una cosa pròpia de les conceptualitzacions funcionalistes de l'ordre social–, les perspectives conflictivistes entenen l'estructura social injusta com la generadora d'efectes de dominació i exclusió social.

La desocupació des de les perspectives conflictivistes

Des de les perspectives conflictivistes, la desocupació no s'entén com una falta de capacitats individuals d'algunes persones per a accedir al mercat de treball, sinó com el resultat de la seva posició d'exclusió en l'estructura social. A més, l'excedent de mà d'obra en un sistema productiu concret té com a conseqüència l'abaratiment d'aquesta mà d'obra – pel fet que hi ha més oferta que demanda–, la qual cosa enforteix el sistema capitalista perquè redueix els costos de producció, de manera que augmenten els marges de guany (plusvàlua) dels qui tenen els mitjans de producció. D'aquesta manera, fenòmens que es defineixen com a problemes socials, com la marginació, la pobresa o el subdesenvolupament, s'entenen com a conseqüència de l'estructura social capitalista.

2.4. Perspectives participatives

Les perspectives participatives d'investigació-acció es nodreixen de la conceptualització que es fa des de perspectives conflictivistes sobre la manera com és la societat, com es reproduïx i les maneres en què és possible el canvi social. La conceptualització dels problemes socials, com a producte de l'estructura social d'explotació pròpia del sistema capitalista actual, ajuda a desconstruir una visió dels problemes socials com a problemes d'alguns individus que no s'adaptin a les normes majoritàries de la societat.

Això no vol dir que es defineixi de manera simplista que l'estructura social desigual, com un tsunami o onada gegant que ho arrasa tot, "aixafi" els individus, sense que tinguin cap possibilitat de responsabilitzar-se de les seves accions. En canvi, la dominació present en la societat afecta profundament la vida i les relacions de les persones, però es pot lluitar per a revertir-la.

Les perspectives participatives com l'**educació popular** o la **psicologia comunitària**, per exemple, parteixen de la premissa que s'han d'incorporar les persones afectades en la definició i solució de les situacions problemàtiques que viuen. El vessant polític que hi ha al darrere dels projectes participatius s'expressa en el fet que es promou la possibilitat de mobilització de les persones que usualment no han participat, de manera directa, en decisions que els incumbeixen i les afecten. El fet que les persones puguin prendre algunes decisions sobre la seva vida i el seu ambient promou un principi democràtic de participació ciutadana organitzada que pot transformar situacions d'opressió i injustícia en els àmbits locals.

Aquestes perspectives participatives, llavors, van sorgir i van començar gradualment a adquirir forces a partir de la dita **crisi de les ciències socials**, durant les dècades de 1960 i 1970 principalment. A partir d'aquesta crisi, es desenvolupa una crítica al model positivista de la ciència, i es proposen dos elements alternatius:

1) La rellevància social que ha de tenir la investigació i intervenció en les ciències socials, és a dir, produir coneixement social i rellevant políticament per a construir una societat justa i combatre el sofriment humà.

2) El postulat que el coneixement és intervingut pels subjectes que el produeixen; per tant, no hi ha neutralitat ni en la manera de conèixer ni en el coneixement que es produeix. Això té com a conseqüència la necessitat de posicionament de qui investiga o intervé amb relació a les persones amb les quals treballa.

L'aposta que es fa és posar-se al costat de les comunitats i agrupacions amb què s'actua, i establir un compromís explícit amb aquests grups envers la transformació de condicions de vida injustes.

Així, doncs, encara que aquestes idees van ser creades des de la perspectiva dels professionals que fan intervencions, el que es proposa és precisament el no-protagonisme d'aquests professionals, i la centralitat de la seva relació amb els integrants de grups socials o comunitats –sobretot, tot i que no solament, de recursos econòmics escassos–, de manera que s'està al servei de les persones en allò que necessiten i volen canviar per a accedir a una vida digna o amb més benestar.

A continuació, s'especificarà quines són les implicacions en el procés de definir què és un *problema social*, i es mostrarà també com es duria a terme a la pràctica aquesta definició.

2.4.1. Per què es defineix un problema social

Diferentment de les funcionalistes, les perspectives participatives defensen que el sistema social, per si mateix, no està bé i per aquesta raó es plantegen la transformació social com a meta (Montero, 1984). En aquest sentit, els processos d'investigació i intervenció es veuen com a **pràctiques polítiques**, ja que qüestionen l'ordre existent i promouen reflexions i accions per a transformar-lo.

Aquesta és justament la utilitat de definir un problema social: fer-ho serveix per a problematitzar les condicions locals de vida amb l'objectiu que no siguin naturals (Freire, 1970). Això possibilita començar a ampliar els judicis sobre el que es pot canviar i el que es pot fer per a això.

Definir un problema social ajuda a veure allò que no solament no és natural, sinó que es deu a unes condicions de vida injustes, relacionades amb l'estructura social desigual. És a dir, aquesta definició és una eina útil en el procés col·lectiu de **conscienciació** de les relacions de dominació i de les formes d'ocultació d'aquestes relacions, o sia, dels mecanismes d'operació de la **ideologia** (Thompson, 1990).

La consciència, segons les posicions conflictivistes, és determinada històricament per les condicions de vida en què es troben les persones. És, per tant, un producte de les contradiccions viscudes en un espai social i històric particular. El concepte d'*ideologia*, en aquest marc de comprensió, es refereix a les maneres en què alguns valors i algunes opinions es tornen dominants en contextos socials i històrics específics. Aquests representen les relacions de dominació d'una manera il·lusòria, i permeten que les persones vegin com a "naturals" els sistemes d'opressió en què estan inserides. La ideologia funciona com una "consciència falsa" que emmascara les relacions de dominació a què estan subjectes algunes persones en la societat i promou la naturalització de les situacions d'opressió per part dels grups exclosos.

El concepte d'*ideologia* respon a la pregunta següent: com pot ser que les persones que viuen alguna condició d'opressió reproduïxin pràctiques que mantenen les relacions de dominació que les oprimeixen?

Les formes d'opressió a les dones

Un exemple de continguts ideològics de consciència que vivim a diari és el de les diverses formes d'opressió a les dones en la societat actual. La matriu patriarcal situa les dones en situacions de dominació tant en l'àmbit familiar com en el laboral, social o polític, i assumeix que allò que es relaciona amb "la feminitat" (afectivitat, relacions, feblesa) sigui menyspreat davant d'allò que es defineix com "la masculinitat" (competitivitat, agressivitat, efectivitat). Aquestes formes de relació són reproduïdes tant per persones del gènere masculí com del femení, i per moltes de les institucions de la societat.

Gairebé sense adonar-nos-en, donem continuïtat a aquestes formes de dominació i exclusió social en reproduir els rols socials que ens són assignats com a homes o com a dones, respectivament. La matriu patriarcal i la seva reproducció permeten que es mantinguin relacions de desigualtat que serveixen per a perpetuar el sistema. El fet, per exemple, que la feina domèstica, feta majoritàriament per dones, no sigui ni remunerada ni valorada socialment permet una forma d'exploració laboral que no s'entén gaires vegades d'aquesta manera pels qui actuen en relacions semblants.

Des de les perspectives conflictivistes, la reproducció pràcticament inqüestionable d'alguns patrons socials que generen relacions de poder asimètriques – com és el cas de les relacions de gènere – representa una manera en què les relacions de dominació queden emmascarades per continguts ideològics de consciència.

Encara que la consciència humana és conceptualitzada com a conseqüència de les estructures socials en moments històrics determinats, es poden desemmascarar, mitjançant la reflexió crítica, les contradiccions pròpies de les relacions socials d'opressió. Per això, les persones han de pensar de manera qüestionadora en les seves condicions de vida dins del seu context històric, i trobar així maneres alternatives d'entendre l'ordre social i de poder transformar situacions concretes d'opressió.

El concepte de **conscienciació** és utilitzat per les perspectives conflictivistes per a il·lustrar els processos de reflexió en què les persones s'oposen als continguts de la ideologia dominant.

Vegeu també

Amb relació als rols socials, consulteu el mòdul 2, "Psicologia comunitària i benestar social".

La conscienciació es defineix com un procés gradual en què individus i grups adquireixen graus creixents de consciència sobre les concepcions ideològiques de la realitat (Montero, 1991). Aquest procés s'ha relacionat amb les actituds, els valors, els prejudicis i les creences que sostenen les persones sobre la realitat social.

Conscienciació implica revelar elements ideològics presents en la vida social, de manera que les persones "s'adonin" de situacions injustes i, a partir d'això, es puguin mobilitzar a fi de portar a terme accions per a revertir aquestes situacions.

Mitjançant la conscienciació, s'atribueixen significats nous als continguts implícits en les concepcions de la relació persona-món i persona-persona. Aquests significats han de ser producte de l'anàlisi i la generació de coneixements sobre situacions específiques de les circumstàncies històriques particulars.

A partir de processos de conscienciació particulars, es crea la **consciència crítica**, que és aquella per mitjà de la qual s'aconsegueixen visualitzar les relacions socials d'explotació presents en la societat, i veure com a productes socialment i històricament situats els continguts que eren vistos com a naturals.

"A lo largo del proceso mediante el cual emerge del silencio, la capacidad de la conciencia popular se amplía de modo que los hombres comienzan a ser capaces de visualizar y distinguir lo que hasta entonces no se hallaba claramente delineado."

Freire (1970, p. 96)

Bader Sawaia (1999) diu que el concepte de *conscienciació* s'hauria de substituir pel de **potenciació** (*potencialização*, que seria l'equivalent portuguès d'*empowerment*), per la raó següent:

"No siempre el avance de la crítica social resulta en potencia para actuar a favor de sí y del otro [...]. Potenciar amplía el concienciar, pues une lo que estaba escindido: razón, afectividad, cuerpo y deseo, en un proceso continuo de configuración de mediaciones internas, por las cuales el poder externo refuerza y viabiliza la ceguera y la impotencia social. Su objetivo es colaborar con la construcción de subjetividades que trasciendan cualquier presión social que pueda reprimirla o deformarla."

Sawaia (1999, p. 24)

La definició de *problema social* pressuposa una visió de l'ésser humà com a ésser actiu, capaç de posar en pràctica accions transformadores de la seva realitat col·lectiva, i que amb això adquireix control i domini creixent sobre la seva vida (Rappaport, 1977).

Com veurem en el mòdul 6, "Models d'intervenció des de la psicologia comunitària", en l'apartat "Aporament", aquesta visió de l'ésser humà és "proactiva, positiva i preventiva" (Musitu, 2002). Reconèixer que una situació és pro-

blemàtica i, encara més, fer-ho mirant de potenciar els aspectes positius i les forces del grup o sistema social, en comptes de centrar-se en el dèficit o les debilitats per a resoldre aquesta situació, és un primer pas en la lluita per a la transformació social. Es pot dir que aquest primer pas és sinèrgic, ja que mentre implica la **determinació individual** de cadascú sobre la seva pròpia vida indueix a la **participació democràtica** en la comunitat o col·lectiu propis.

2.5. El diàleg com a manera de conèixer la realitat

La relació entre els qui intervenen i els qui són de la comunitat o el col·lectiu amb què es treballa produeix un canvi en l'estat de coses. Aquesta relació es defineix com un **diàleg crític i democràtic** en què es busca la reflexió crítica sobre la realitat i la transformació d'aquesta realitat amb accions concretes definides pels grups. S'estableix una relació subjecte-subjecte, en contraposició amb la de subjecte-objecte de coneixement que s'estableix a partir de la lògica científica.

Del panorama de desigualtat social entre els qui poden dominar els àmbits econòmic, social i polític i els qui no poden, Freire (1970) en diu *la cultura del silenci*. Aquest panorama es caracteritza pel fet de negar la veu als qui estan explotats i oprimits dins de les relacions socials de producció en la societat.

El que es pretén és que, a partir del diàleg constant i productiu entre els qui intervenen (agents externs, psicòlegs i educadors, etc.) i les persones de les comunitats i col·lectius determinats, es puguin aconseguir reflexions que qüestionin les relacions socials en què hi ha inserides aquestes persones. S'espera que aquestes reflexions induiran a accions per a **transformar** situacions vistes com a problemàtiques.

Un dels grans representants de l'educació popular és el brasiler Paulo Freire. En *La pedagogia del oprimido* (1970), advoca per una pedagogia dialògica en què la persona que educa i l'educand treballen sobre les maneres de veure el món. La seva frase cèlebre, "Ningú no educa ningú i ningú no s'educa sol", resumeix la posició de la pràctica educativa com un compromís amb els oprimits, basant-se en la problematització de situacions quotidianes per a situar-ne l'origen ideològic.

Per a il·lustrar els processos de reflexió en què les persones s'oposen als continguts de la ideologia dominant, Freire utilitza el concepte de *problematització* (Freire, 1970). Es tracta del procés pel qual es qüestionen les condicions socials de vida percebudes com a naturals, mitjançant el diàleg col·lectiu entre educadors i educands. Aquest procés revela els orígens socials i històrics de les condicions presents d'opressió i es pot entendre com una lectura crítica d'algunes circumstàncies viscudes.

La premissa fonamental és que, en aquest diàleg, s'evidencien les vertaderes relacions socials que hi ha emmascarades, ja que serveix d'eina epistemològica per a comprendre les relacions socials. Cadascú, educadors i educands, per la seva banda, té un coneixement limitat del que és real, ja que són producte de la relació dialèctica entre estructura social i consciència.

Aquest procés de **conscienciació** és facilitat per activitats com les discussions grupals i la planificació i execució d'activitats; és a dir, el procés de reflexió-acció. Aquestes discussions grupals poden ser auxiliades per exercicis de dinàmica de grups per a rompre el glaç entre els participants, crear un clima de confiança i organitzar les discussions. Igualment, es pot estimular la participació de tothom promovent la discussió per parelles o en grups petits abans de passar a les plenàries, usant un llenguatge accessible a tots els presents, fomentant el bon humor del col·lectiu i respectant les característiques de la seva cultura i els seus costums.

Un barri

Imagineu-vos un barri en què un grup de professionals discuteix amb els membres de l'associació de veïns són els problemes socials que volen solucionar, i aquests veïns conclouen que volen organitzar activitats recreatives, educatives i culturals per a joves, perquè no hi ha opcions per a ocupar el temps lliure.

Simultàniament, una de les professionals que hi ha involucrades s'adona que les vies de desguàs del lloc estan amenaçades per l'acumulació d'escombraries en diferents carrers. Considerant la imminència de les pluges, aquesta persona pensa que hi podria haver una inundació amb riscos seriosos per a tota la població, i per això planteja aquest argument a l'associació de veïns. Els integrants de l'associació, malgrat reconèixer que la seva proposta inicial per als joves és molt important, estan d'acord que cal recollir de seguida les escombraries, i decideixen unir les dues necessitats cridant els joves a unes jornades ecològiques amb activitats recreatives, música, menjar i recollida de les escombraries. A partir d'aquí, comença un programa d'activitats juvenils que té com a eix principal l'ecologia, i que progressivament articula accions que els joves consideren interessants i importants (formació en sexualitat, esport, música). Quan arriben les pluges no hi ha cap inundació, i això és reconegut com un èxit de la comunitat.

La pregunta sobre qui defineix què és un *problema social* s'ha de pensar amb una cura especial quan els organismes públics dissenyen campanyes relatives a alguna necessitat col·lectiva (la pau, la disminució de la violència, la solidaritat contra la gana o el fred dels sectors més desfavorits de la població) o campanyes de prevenció contra malalties com el dengue, el còlera, la sida o malalties de transmissió sexual. El que és un problema per als uns pot ser que no ho sigui per als altres, i emprendre una campanya que tracti de manera homogènia sectors diferents de la població pot dificultar la situació en comptes d'ajudar a millorar-la. Per tant, la posada en pràctica d'activitats com aquestes és més eficaç si, d'acord amb les perspectives participatives, s'investiga com entenen la situació els diversos actors o habitants i què els sembla rellevant. Els agents de canvi són les persones de la comunitat, i en aquestes persones hi ha d'haver el pes més important de les decisions.

Escotar les persones directament involucrades en situacions específiques d'una localitat, i afavorir-ne el protagonisme, no solament és correcte per principi –per a les perspectives participatives–, sinó que també potencia l'efectivitat de les accions empreses. El professional que investiga un procés i hi intervé no ha de definir, unilateralment, quins són els problemes socials que cal atacar en un lloc determinat.

3. Socioconstruccions: els problemes socials són producte de construccions col·lectives

La perspectiva socioconstruccionsista qüestiona els fonaments epistemològics positivistes perquè assumeix la naturalesa sociohistòrica i construïda col·lectivament del coneixement científic.

Allò que és definit com a problema social no remet a una essència ni a una condició necessària preexistent en la societat, sinó que és producte de pràctiques i discursos col·lectius.

Davant de les concepcions acceptades socialment de què és un *problema social*, aquesta perspectiva aposta per la desnaturalització dels fenòmens socials i assumeix la contingència radical d'aquests fenòmens. Per aquestes raons, el socioconstruccionsisme s'erigeix com a **dispositiu desconstruccionsista**, en la mesura en què la tasca que té permet mostrar tant les pràctiques i els discursos mitjançant els quals algun fenomen esdevé en problema social com els efectes que això produeix.

3.1. Perspectiva socioconstruccionsista: crítica a la concepció representacionista del coneixement i premisses fonamentals

La perspectiva **socioconstruccionsista** qüestiona les versions sobre la definició dels "problemes socials" exposades anteriorment. Aquesta perspectiva adopta una actitud crítica respecte a l'epistemologia representacionista de la realitat i respecte al coneixement objectiu com a instrument de "descobriment" de la realitat (Ibáñez, 1991; Gergen, 1994; Burr, 1995; Rose, 1996).

La concepció **representacionista** del coneixement, és a dir, la idea que el coneixement es pot considerar vàlid en la mesura en què es correspon amb la realitat, és qüestionada fortament pel socioconstruccionsisme. Aquesta perspectiva considera que el coneixement és un producte **socialment elaborat** mitjançant pràctiques col·lectives. El socioconstruccionsisme emfatitza la crítica al coneixement científic per a erigir-se com l'ens privilegiat i legitimat per a construir veritats inqüestionables. Segons un dels representants principals d'aquest moviment teòric:

"No son los procesos internos de los individuos los que generan lo que se acepta como conocimiento, sino un proceso social de comunicación. Es en el seno de un proceso de intercambios sociales donde se engendra la racionalidad. La verdad es el producto de la colectividad de los hacedores de verdades."

Gergen (1982, p. 207)

L'afirmació socioconstruccionista de la naturalesa socialment construïda dels fets estableix la impossibilitat que el coneixement produït pugui transcendir les constriccions que hi imposen els significats compartits socialment, i també les concepcions pròpies d'un context cultural determinat. Amb això, no es tracta de considerar els condicionants socials externs que poden incidir en aquesta empresa, sinó de consolidar la preocupació per la **naturalesa "intrínsecament" social** del coneixement científic i de les pràctiques que el constitueixen (Ibáñez, 1989).

Els fonaments bàsics del socioconstruccionisme són els següents (Gergen, 1985):

- **El qüestionament d'allò que és inqüestionable:** centrant-se en l'oposició a la idea que el coneixement es basa en l'observació objectiva i imparcial de la realitat, el socioconstruccionisme proposa una actitud crítica davant de les concepcions socialment compartides del món.
- **L'especificitat històrica i cultural del coneixement:** les condicions polítiques, econòmiques i culturals d'un determinat moment històric sostenen la producció i la mena de coneixement acceptat. La producció del discurs de l'objectivitat i els efectes de veritat que té són, per tant, producte d'unes pràctiques socials concretes i estan inscrits en una cultura i en uns valors determinats, en unes condicions sociohistòriques que possibiliten alguns discursos al mateix temps que els reproduïxen.
- **El coneixement es genera en processos socials:** tant les "veritats científiques" com els artefactes culturals es generen a partir de les interaccions quotidianes, i es considera que són el resultat d'un procés continu de construcció i manteniment col·lectiu. Una determinada concepció del món proposa un ventall restringit d'accions possibles, la qual cosa dificulta que hi pugui haver actuacions diferents o inconsistents amb aquesta concepció.
- **La dimensió simbòlica del coneixement:** la dimensió simbòlica de l'ordre social és indefugiblement constitutiva de l'ordre social. És a dir, l'ordre social no apareix fins que es constitueix un món de significats compartits socialment. Per la vinculació que té amb la construcció i circulació de significats, qualsevol cosa que anomenem *social* està relacionada necessàriament amb el llenguatge. Com a conseqüència de l'èmfasi que atorga a allò que és simbòlic, el socioconstruccionisme presta una atenció especial a la funció del llenguatge i de la comunicació en la producció i el funcionament de la realitat social.

Les estructures narratives de la quotidianitat

Pensem, per exemple, en les estructures narratives que utilitzem en les nostres interaccions quotidianes. Si atenem els usos lingüístics que utilitzem per a produir explicacions i arguments sobre per què vam tenir una discussió amb la nostra parella, veiem que es caracteritzen pel fet de construir fets objectius. La retòrica desenvolupada tracta d'establir situacions o fets que van succeir i que justifiquen que ens hi enfadéssim. És a dir, produïm la realitat social mitjançant l'ús de determinades formes lingüístiques i narratives.

Vivian Burr (1995), en fer un recompte de les premisses fonamentals que sosté el socioconstruccionisme, diu que assumeix:

- a) una actitud crítica envers el coneixement que es considera establert;
- b) l'especificitat històrica i cultural del coneixement;
- c) que el coneixement és sostingut pels processos socials, i
- d) que les descripcions o construccions del món sostenen alguns patrons d'acció social i n'exclouen d'altres.

Seguint Burr (1995), la perspectiva socioconstruccionista es diferencia, per tant, de la psicologia tradicional en el següent.

- **Antiessencialisme:** el món i les persones són fruit de processos socials i no hi ha cap essència que els faci ser tal com són.
- **Antirealisme:** no hi ha una relació directa entre coneixement i realitat. La construcció col·lectiva de les versions de la realitat s'atribueix a diferents cultures i societats.
- **Coneixement situat sociohistòricament:** no es pot estudiar la vertadera naturalesa de l'ordre social, sinó l'estudi històric de l'aparició de les maneres actuals d'entendre'l.
- **Relació llenguatge i pensament:** el llenguatge no és una expressió directa del pensament, sinó que les estructures i categories conceptuals que utilitzem estan constituïdes en el llenguatge mateix.
- **El llenguatge com a forma d'acció social:** mentre que la psicologia tradicional considera el llenguatge com un vehicle de transmissió de les idees, per al construccionisme el llenguatge produeix el món mateix, és una manera d'acció.
- **Importància de les pràctiques socials:** la comprensió de l'ordre social no és ni en la psique ni en les estructures socials, sinó en l'estudi de les pràctiques i interaccions socials.

- **Importància dels processos:** mentre que la psicologia tradicional ofereix explicacions centrades en entitats estàtiques (personalitat, estructures econòmiques o problemes socials), el socioconstruccionisme es preocupa dels processos i les interaccions humanes.

Lectura recomanada

V. Burr (1995). *Introducció al construccionisme social*. Barcelona: Editorial UOC.

Mitjançant aquestes premisses, el construccionisme social rebutja que el coneixement sigui una percepció directa de la realitat.

"Los términos y las formas por medio de los que conseguimos la comprensión del mundo y de nosotros mismos son artefactos sociales, productos de intercambios situados histórica y culturalmente y que se dan entre personas."

Gergen (1994, p. 73)

Segons aquest enfocament, el significat és vist com una cosa que deriva d'intercanvis microsocials incrustats en el si de pautes àmplies de vida cultural. Aquest corrent diu que no hi ha maneres en què es pugui concebre objectivament la realitat. Proposa, en canvi, que els nostres conceptes són produïts socialment, mitjançant el llenguatge, en comunicació amb d'altres (Spears, 1997). El **caràcter constructor del llenguatge** agafa una rellevància especial com a eina fonamental de creació de l'ordre social. S'emfatitza, per tant, la contingència del coneixement i la impossibilitat d'acudir a fonaments últims, fora de l'ordre social, per a explicar la validesa d'una explicació o una altra. En el llenguatge es forgen les construccions dels mons en què ens movem. Per tant, el coneixement científic és criticat perquè s'erigeix com a coneixement adequat i transparent de la realitat i perquè no reconeix el caràcter construït, històric, contingent i normalitzador que té (Ibáñez, 1991).

La perspectiva epistemològica socioconstruccionista qüestiona la idea que els objectes socials existeixen per si sols i que les ciències socials accedeixen a aquests objectes per a descriure'ls. En canvi, assumeix que els objectes socials es construeixen, col·lectivament, mitjançant pràctiques i discursos.

Les **epistemologies feministes** diuen que, encara que la ciència està basada en la idea que utilitza mètodes que protegeixen les investigacions de les preconcepcions i els prejudicis dels investigadors, les formes de conèixer i les ètiques i polítiques de les formes dominants de fer ciència són androcèntriques. Les maneres en què les ciències construeixen i confereixen significat són sexistes, racistes i classistes i coercitives en el pla cultural (Harding, 1993). D'aquesta manera, allò que és científic i objectiu està associat amb "la masculinitat" i allò que és subjectiu i sentimental amb "la feminitat", la qual cosa es reforça mútuament amb el prestigi del coneixement científic (Fox Keller, 1991).

Un exemple en són els estudis de la manera com l'ordre patriarcal ha influït les pràctiques mèdiques desenvolupades entorn de la gestació i el part, i com les ha controlat i classificat, amb l'efecte de control sanitari del cos de les dones i dels seus processos (Rodrigáñez i Cachaceiro, 1996).

3.2. La perspectiva socioconstruccionista i els "problemes socials"

Una visió socioconstruccionista aplicada a la definició de problemes socials sosté, per tant, que aquests problemes són producte de processos de definició col·lectiva i que es construeixen com a objectes mitjançant **pràctiques i discursos** en un marc sociohistòric i cultural que permet algunes construccions però no d'altres. Els problemes socials són, llavors, **situats històricament i contextualment** i, a més, són construccions momentànies i dinàmiques.

D'aquesta manera, els termes en què donem compte del món i, per tant, d'allò que designem com a problema social no sorgeixen d'una relació de correspondència entre el llenguatge i el món. Es tracta, al contrari, de termes que es forgen mitjançant pràctiques i discursos que són producte d'intercanvis situats històricament i culturalment. Les explicacions i descripcions que fem cada dia no es deriven del món tal com és, sinó que són producte de relacions humanes. Aquestes comprensions **se sedimenten** culturalment; són els elements constituents de l'ordre que es considera establert.

La perspectiva socioconstruccionista estudia per mitjà de quins processos, pràctiques, discursos i institucions socials hi ha determinats fenòmens o col·lectius que adquireixen la categoria de problemes socials. Es tracta d'atendre i investigar els mecanismes i les accions de la producció científica que han permès sedimentar alguns fenòmens com a problema social i, alhora, mostrar quins efectes es desprenen d'aquestes comprensions.

Investigar els processos de sedimentació dels problemes socials comporta considerar-ne la historicitat; tanmateix, no considerant que els conceptes evolucionin, es transformin o desapareguin amb el pas del temps, sinó acceptant la relació entre els conceptes i les pràctiques i els discursos que els han instituït, sense escindir el procés de constitució del resultat. És a dir, consisteix a estudiar la **genealogia** dels problemes socials.

Continuant amb això que hem dit, aquesta perspectiva pretén posar de manifest de quina manera el coneixement produït entorn d'un determinat problema social ha incidit en la realitat i hi ha generat efectes. Les disciplines científiques, com la psicologia social, constitueixen centres legitimats de producció d'aquest coneixement i, per tant, contribueixen a consolidar determinades maneres d'entendre el món i no d'altres. La perspectiva socioconstruccionista, com que nega l'escissió entre subjecte i objecte de coneixement, responsabilitza les disciplines científiques del coneixement produït, ja que no es poden desvincular els resultats del coneixement dels usos que se'n fan. Qüestionar, desnaturalitzar o mostrar la genealogia de determinats problemes socials com-

porta, al seu torn, la crítica a les disciplines des de les quals emergeix aquest coneixement. Per aquesta raó, "relatar el passat" en uns termes o uns altres pot alterar el present. Si un determinat problema social deixa de ser una cosa que ens és donada i passa a comprendre's com el resultat d'un seguit de pràctiques i discursos que provenen de les disciplines en ciències socials, pot produir efectes en les formes en què (re)definim tant allò definit com a problema social com les disciplines, i la manera en què hi fem front en el present.

Les investigacions socioconstruccionistes sobre els problemes socials tenen un objectiu desestabilitzador. En comptes d'acceptar els problemes socials tal com vénen donats i precipitar-se en les solucions, exploren les maneres en què aquests problemes arriben a definir-se com són.

"Este tipo de investigación es claramente política en sus consecuencias, inquietando todo aquello que damos por sentado y abriendo nuevas posibilidades para la acción."

Gergen (1994, p. 175)

Seguint l'autor citat, aquestes investigacions acullen un potencial transformador enorme en la mesura en què la transformació social requereix visions i vocabularis nous. Es tracta d'allò que en diu **teories generatives**, les que, en la mesura en què han implicat enfocaments que soscaven les suposicions acceptades comunament d'una cultura determinada, permeten obrir formes noves d'intel·ligibilitat de la realitat, com, per exemple, les teories de Marx i Freud al segle passat.

Des d'aquesta comprensió, la investigació socioconstruccionista és també una manera d'intervenció social pel potencial de transformació social que té, perquè modelitza comprensions i explicacions noves.

Des de la perspectiva socioconstruccionista, la relació entre coneixement i realitat és problematitzada. De primer, perquè no s'assumeix la possibilitat d'accés a una realitat fora dels discursos i les pràctiques que la conformen, i, després, perquè s'afirma que les formes de construcció pròpies de la retòrica científica produeixen objectes, subjectes, pràctiques i subjectivitats que, com que són avalats per les xarxes de poder en què opera la institució científicoacadèmica, són difícils de qüestionar.

3.3. Desnaturalització, problematització i "problema social"

Els corrents socioconstruccionistes han donat lloc a estudis que emfatitzen els efectes que poden tenir, en les pràctiques socials, els discursos de veritat produïts des del saber científic. Es tracta de problematitzar i de desnaturalitzar, de posar en dubte, l'atribució de l'estatus de categories naturals en determinades entitats pel mer fet que formen part del nostre llenguatge comú. Amb això,

s'aconsegueix posar de manifest el paper que exerceixen les construccions culturals i les convencions lingüístiques en la generació d'una sèrie d'evidències que, com els "problemes socials", se'ns imposen amb la força de les coses mateixes. L'objectiu és dissipar el pretès caràcter natural de segons quins "problemes socials", i resituar-los en una dimensió històrica i sociocultural determinada.

L'exemple d'Usó

Un exemple de l'estudi de l'aparició d'un problema social en un context específic és el que ofereix Usó (1997). Aquest autor fa un estudi històric de la manera com es va conformar el "problema" de les drogues a Espanya i s'ha convertit, actualment, en una de les preocupacions principals dels espanyols. En aquesta descripció, l'autor destaca que diferents legislacions (sorgides en els diversos règims polítics de l'Estat) van donar peu a pràctiques diferents de consum i que diferents institucions, com la indústria farmacèutica o els organismes repressius de l'Estat, en moments diferents, han adquirit el control sobre la distribució de determinades substàncies considerades danyoses per a les persones. Finalment, analitza la manera com el fet de construir aquest tema com a "problema" ha tingut una influència en l'estabilitat democràtica actual, ja que "ha ofrecido un tópic institucionalmente firme sobre el cual converger voluntades políticas, favoreciendo la aceptación de la burocracia y el aparato estatal" (Usó, 1997, p. 58).

L'estudi mostrat en l'exemple anterior procedeix mitjançant l'anàlisi genealògica del concepte *drogues*. L'autor posa de manifest que les "drogues" arriben a instituir-se en problema social mitjançant els discursos, les pràctiques i les institucions en diferents moments sociohistòrics. Així mateix, mostra que aquestes comprensions tenen efectes en les pràctiques socials en cada context sociohistòric.

Les construccions que es conformen socialment i que construeixen determinades pràctiques socials com a problemes tenen efectes de veritat per a construccions i pràctiques socials noves (Ibáñez, 1991).

Precisament, per la capacitat que tenen aquestes construccions socials anomenades *problemes socials* de generar efectes de veritat, com hem vist en l'exemple de les drogues, la seva desconstrucció es constitueix en un aspecte imprescindible en el pla d'allò que és polític. És a dir, si determinats coneixements científics tenen la capacitat d'aparèixer davant nostre amb la força d'allò que és incontrovertible, d'allò que és vertader, i s'injecten en el teixit social de manera que transformen la realitat, el productor d'aquests coneixements adquireix una responsabilitat política evident.

Mostrar la vinculació ineludible entre els coneixements produïts i allò que és polític és una de les tasques fonamentals de les investigacions socioconstruccionistes.

3.4. Poder i governabilitat

La perspectiva socioconstruccionista ha heretat la concepció de poder del filòsof francès Michael Foucault. El concepte de *poder* i, sobretot, la manera en què el va entendre Foucault és un aspecte fonamental dels postulats d'aquesta perspectiva i té una gran repercussió en l'àmbit dels problemes socials.

La concepció de poder que va proposar Foucault es pot sintetitzar seguint el qüestionament de determinades "evidències" i maneres en què ha estat comprès tradicionalment:

- Crítica al poder com a substància. El poder no és una cosa que tenen persones, grups o institucions determinats però no d'altres. El poder només hi és en les relacions, es dona en l'exercici mateix de les relacions. És una relació de forces bidireccional. No surt d'un lloc per a donar-se en un altre.
- Crítica al poder descendent. El poder no surt de grans instàncies o estructures fins a arribar als individus. Al contrari, es forja en cadascun dels àmbits de l'ordre social. Mentre que, tradicionalment, es va considerar que l'escola o la família eren instàncies que reproduïen el poder generat "des de dalt", segons Foucault aquestes instàncies generen per si mateixes efectes de poder.
- Crítica al poder com a instància negativa. La crítica al poder com a instància negativa ha tingut repercussions importants en les investigacions socioconstruccionistes sobre els problemes socials. El poder no es caracteritza per la capacitat de prohibir o coartar. No traça límits a la nostra autonomia, ni procedeix creant mecanismes de sanció o repressió. Segons aquest autor, el poder és positiu perquè té la capacitat de produir. El poder no ens restringeix, sinó que el nostre desig és produït per les relacions de poder. El poder ens constitueix com a subjectes. Poder i saber mantenen una relació intrínseca. És impossible exercir poder sense produir sabers ni coneixement, i tampoc no és possible construir coneixement sense que generi efectes de poder. D'aquesta relació, se n'ha dit *binomi saber i poder*.

En realitat, Foucault no nega les evidències clàssiques sobre què és *poder* qüestionades en les crítiques anteriors, però la seva tesi consisteix a afirmar que el poder és alguna cosa més que repressió i que aquesta repressió és una part i prou del poder. Si només atenem el poder en els termes en què s'ha entès tradicionalment, se'n farà invisible una part important.

L'autor distingeix entre el **poder legislatiu**, centrat en la coacció i sanció, i el **poder normatiu** (allò que és normatiu ens diu com són les coses). El poder és un discurs basat en el coneixement, en la realitat mateixa. Crea la forma d'allò que és normal i indueix a fer que tot convergeixi devers la norma establerta

socialment. Així com el poder legislatiu s'imposa establint lleis, i per a ser eficaç requereix la sanció com a mesura quan aquestes lleis s'incompleixen, el poder basat en el discurs de la norma no té efecte si no es legitima aquesta norma.

Un discurs, en termes de norma, exigeix que acceptem la veritat d'aquest discurs. L'únic discurs legitimat per a dir veritat és el discurs científic. Per aquesta raó, coneixement i poder estan connectats indissociablement.

Foucault (1975) va investigar àmpliament la manera en què institucions com les presons poden combinar un seguit de discursos i pràctiques, imbuïdes d'entramats de relacions de poder, que resulten convenients per a un determinat ordre social. La presó implica la pèrdua de llibertat de la persona que ha ofès la societat, s'erigeix com a manera de quantificar la pena (el càstig) segons el malestar que ha causat i com a aparell que permet la "transformació" de l'individu, la seva correcció i educació mitjançant l'eterna vigilància panòptica. Segons l'autor, aquestes característiques sostenen la legitimitat i vigència d'aquestes institucions, ja que són coherents amb els procediments que, fora de l'aparell judicial, s'han considerat útils per a repartir, educar, classificar i codificar el comportament continu dels individus entorn de les relacions de saber i poder. Es tracta del següent:

"Formar en torno a ellos (los individuos) todo un aparato de observación, de registro y de notaciones, construir sobre ellos un saber que se acumula y se centraliza."

Foucault (1975, p. 233)

Rose (1996), seguint una part de l'herència teòrica de Foucault, explica que les disciplines "psi" (és a dir, psicologia, psiquiatria, psicoteràpia, etc.) han estat decisives en la comprensió contemporània sobre l'ésser humà per les narratives i el vocabulari que desenvolupen. D'aquesta manera, la psicologia és vista per aquest autor com una activitat que no és enterament acadèmica, sinó que se sosté mitjançant la relació que s'estableix entre el lloc que ocupa en l'acadèmia i la funció que té com un lloc d'expertícia. S'entén per *expertícia* la capacitat de la psicologia (i altres disciplines de les ciències socials) de proveir la societat d'un grup de persones entrenades (i amb credencials), definides com a posseïdores d'una competència per a l'administració de persones i relacions interpersonals i la capacitat de maneig racional i sistemàtic de recursos en la vida social.

A més, afirma que la història d'aquestes disciplines ha estat vinculada a la qüestió de la governabilitat. És a dir, que mitjançant aquestes disciplines es produeixen coneixements, tècniques, explicacions i experts que han pogut participar en les preocupacions, discussions i estratègies de polítics i altres agents relacionats directament amb els aparells polítics de l'estat: serveis públics i civils i organitzacions del benestar social. Els mecanismes de governabilitat impliquen una multitud de programes, propostes i polítiques que han tractat de modelitzar la conducta dels individus, no solament mitjançant control, disciplina i normalització, sinó també per mitjà de les propostes que els fan més intel·ligents, savis, contents, virtuoses, saludables, productius, dòcils, empoderats, *empowered*, etc.

Aquests estudis ajuden a exemplificar com determinades pràctiques disciplinàries (en diferents contextos i sostingudes per xarxes de pràctiques i discursos) es combinen amb les tecnologies de coneixement. A partir d'aquesta combinació es defineix què és, en moments i contextos específics, normal i anormal, saludable i malalt, correcte i incorrecte; en resum, allò que és susceptible d'un canvi i allò que s'ha de mantenir tal com està.

Si utilitzem aquestes eines teòriques per a analitzar l'estudi dels problemes socials, podem arribar a la conclusió que el coneixement que es produeix en aquest àmbit serveix per a delimitar, descriure, observar, mesurar i, en definitiva, construir els problemes socials.

En les perspectives teòriques estudiades en els apartats que hem vist, els científics o intel·lectuals proporcionen explicacions objectives dels problemes socials, tant en el vessant d'equilibri social com en el de conflicte social. Les dues tendències assumeixen l'existència d'un estat de coses que existeix, independentment, de les maneres en què podem accedir a la realitat o construir-la.

Una de les conseqüències de les retòriques de veritat pròpies de l'activitat científica és la construcció d'identitats i de col·lectius definits com a desviats (Ibáñez, 1991; Michael, 1996). Es conformen situacions i col·lectius (immigrants, dones, gent gran, drogodependents, etc.) com a problemàtics en el marc d'unes relacions socials afectades pel binomi coneixement i governabilitat. És a dir, aquestes definicions tenen efectes de poder i control social i, en aquest sentit, impliquen pràctiques de dominació i manteniment de l'ordre hegemònic.

Davant d'aquestes definicions del que és un problema social, sustentades en una concepció representacionista del coneixement, el socioconstruccionisme proposa la desconstrucció. Es tracta de desnaturalitzar, posar en dubte, el que és considerat evident socialment, i que mostrin els processos sociohistòrics mitjançant els quals es va establir la comprensió de fenòmens i processos soci-

Lectura recomanada

M. Foucault (1975/1988). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión* (6a. ed.). Madrid: Siglo XXI.

N. Rose (1996/1998). *Inventing our Selves: Psychology, Power and Personhood*. Nova York: Cambridge University Press.

La delinqüència i la vellesa

Fenòmens com la delinqüència o la vellesa, definits com a problemes socials i que són estudiats com a conseqüència de la desestructuració dels llaços familiars en l'àmbit de determinades perspectives teòriques (López Cabanas i Chacón, 1997), es poden entendre com a construccions que són conseqüència de processos socials, sostingudes per pràctiques i discursos imbuïts en contextos socials particulars.

als com a "problemes socials". Mitjançant la desconstrucció, aquesta perspectiva mostra els efectes de control social i governabilitat que enclou la definició de determinats problemes socials.

Llamas i els discursos de l'"homosexualitat"

Llamas (1998) mostra com es constitueixen i operen els discursos relacionats amb l'"homosexualitat" (posada entre cometes com a crítica a la categoria mateixa, que marca determinades pràctiques sexuals sota un paraigua comú i les tipifica com a "fora de la norma") i com constitueixen els seus objectes i subjectes. Per a ell, són les pràctiques i els discursos socials els que defineixen i delimiten quines sexualitats (en termes de pràctiques, desitjos i afectes) són les adequades i les impertinents. El seu treball pretén contribuir a l'articulació de quotidianitats i la construcció plural de discursos de les subjectivitats gais i lèsbiques com a principi que possibilita l'exercici de la llibertat individual i col·lectiva (Llamas, 1998, p. 40).

Continuant amb el que hem dit, i tenint en compte l'exemple anterior, el fet de mostrar els processos de construcció social dels "problemes socials", apel·lant a la condició contingent que tenen, té efectes en l'àmbit polític i permet obrir espais de resistència a l'ordre establert.

Activitat

Tenint en compte les pressuposicions fonamentals de la perspectiva socioconstruccionista, com es pot desnaturalitzar la immigració com a problema social? Quins efectes es poden desprendre d'aquesta desnaturalització?

Els efectes de control social i governabilitat propis dels processos de construcció dels "problemes socials" s'expressen no tan sols en la definició dels problemes mateixos i dels col·lectius problemàtics, sinó també en formes d'intervenció social. El fet que un determinat fenomen sigui definit en uns termes i no en uns altres té efectes en les mesures i les accions que s'hauran de dur a terme. Aquestes accions s'expressen en les pràctiques, els discursos i les relacions socials, i constitueixen la nostra realitat social.

Com veurem en l'apartat 3, "Construcció i desconstrucció en la pràctica social", en el mòdul 4, "Com s'ha d'actuar davant dels problemes socials des de les diverses perspectives", la intervenció és un mecanisme de governabilitat, ja que en l'entramat d'institucions, experts, teories, metodologies i tècniques es construeixen i es gestionen els límits d'allò que és definit com a problema social i, per tant, quins són els àmbits susceptibles de ser intervinguts (Correa, Figueroa i López, 1994).

4. Perspectiva situada: anàlisi crítica de la intervenció social

Al llarg d'aquest mòdul, hem treballat sobre les maneres en què es desenvolupen conceptes i teories des de diferents àmbits de pensament, i la relació que tenen amb el concepte de *problemes socials*. És a dir, hem estudiat diferents maneres d'entendre l'ordre social i, en conseqüència, diferents maneres d'entendre d'on sorgeixen els problemes socials i en què consisteixen.

En aquest apartat, presentarem el que en diem una **perspectiva situada de la intervenció social**. Aquesta perspectiva sorgeix a partir de la reflexió crítica entorn de les implicacions que pot tenir el concepte mateix d'*intervenció social* i les pràctiques que hi estan associades (Montenegro, 2001).

En aquest sentit, els apartats en què es desenvolupa aquesta perspectiva treballen fent una reflexió crítica respecte a les perspectives funcionalistes i participatives d'intervenció social. Tenen en compte, d'aquestes perspectives, els marcs de definició dels problemes socials, les maneres en què s'investiga sobre aquests problemes i les perspectives d'intervenció per a atacar-los.

Aquest apartat revisa, críticament, els continguts tant de les perspectives funcionalistes com de les perspectives participatives d'intervenció social, i constitueix una resposta a les formes de definició i intervenció sobre els problemes socials.

La perspectiva situada, més que un model d'intervenció, proposa una lectura crítica dels aspectes bàsics relacionats amb què vol dir *intervenir*, quins agents estan definits com a adequats per a intervenir i per a ser intervinguts, com es defineix el coneixement vàlid per a legitimar determinades formes d'intervenció social i quines són les implicacions principals que tenen els models imperants d'intervenció social.

Aquesta perspectiva resulta del qüestionament dels principis bàsics d'aquest àmbit de coneixement i acció a partir de desenvolupaments propers al construccionisme, les epistemologies feministes i posicions postmarxistes. Les premisses fonamentals proposades per aquestes perspectives donen marcs de comprensió que permeten fer una anàlisi crítica dels conceptes i les pràctiques associats a la intervenció social.

Perspectives crítiques com el socioconstruccionisme, les epistemologies feministes i els desenvolupaments postmarxistes qüestionen la idea que el coneixement és una representació de la realitat. D'aquesta manera, posen en qüestió el coneixement científic com la manera privilegiada de conèixer, la qual cosa soscava la legitimitat que té tant per a processos d'investigació com d'intervenció social, i assumeix, doncs, que en aquests processos hi ha relacions de dominació fonamentades en el duet saber i poder.

Aquestes perspectives assumeixen que la definició de significats i pràctiques es dóna en relacions complexes de negociació en què hi ha barrejades relacions de poder, aliances, interessos, etc., de les diverses posicions de subjecte (agents) involucrades.

Lectures recomanades

Pel que fa a les epistemologies feministes, vegeu:

D. Fuss (1989/1999). Leer como una feminista. A N. Carbonell i M. Torras (Comps.), *Feminismos literarios*. Madrid: Arco Libros.

D. Haraway (1995). *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*. Madrid: Ediciones Cátedra.

Pel que fa a les perspectives postmarxistes, vegeu:

C. Mouffe (1998). Desconstrucción, pragmatismo y la política de la democracia. A C. Mouffe (Comp.), *Desconstrucción y pragmatismo*. Buenos Aires: Paidós.

E. Laclau i C. Mouffe (1985/1987). *Hegemonía y estrategia socialista: hacia una radicalización de la democracia*. Madrid: Siglo XXI.

La **perspectiva situada** té com a teló de fons la idea que els processos de definició conjunta de significats i pràctiques es donen en el terreny complex de les relacions socials. Això implica, d'una banda, qüestionar les maneres actuals d'entendre i promoure el canvi social en l'àmbit de la intervenció social i, de l'altra, plantejar maneres alternatives de construir allò que pensem que ha de ser transformat en un moment i context històric determinat i actuar-hi. En aquest sentit, es planteja la pregunta sobre de quina manera es pot pensar en processos de transformació social sense acudir a l'essencialisme que impliquen determinades maneres d'entendre els problemes socials, el coneixement expert o els agents idonis per al canvi social.

A continuació, presentarem les crítiques principals que, des d'aquesta perspectiva, s'han fet als plantejaments fonamentals de la intervenció social. Per a això, ens basarem en la discussió, d'una banda, entorn de les maneres de conèixer pròpies dels corrents principals d'intervenció social i, de l'altra, dels agents socials definits en aquests processos. Finalment, veurem algunes de les implicacions que es poden derivar de la crítica als models imperants de la intervenció social.

4.1. El coneixement expert de la intervenció social

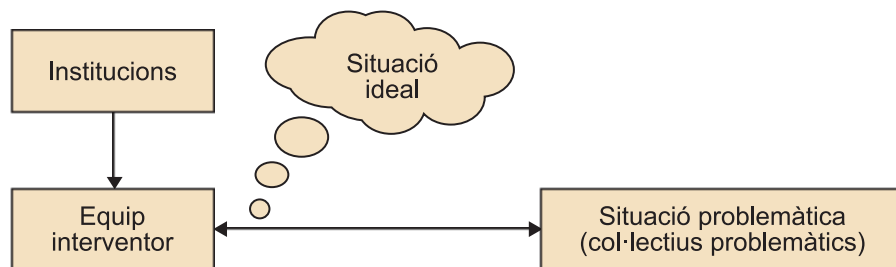
La "perspectiva situada", que beu de les aportacions del socioconstruccionisme i altres posicions crítiques, assumeix que el coneixement és construït col·lectivament en el si de les relacions socials. A partir d'aquí, es fa una crítica al **coneixement científic** perquè és una pràctica social que té una legitimitat més gran com a versió de la realitat que altres menes de saber. Aquesta legitimitat és la base sobre la qual es planteja la major part de les intervencions socials.

La definició de les situacions problemàtiques i de les accions que tendeixen a solucionar-les es basa en formes de conèixer que assumeixen una realitat que es pot representar, descobrir i revelar. Generalment, els equips interventors són definits com a capaços de diagnosticar aquesta realitat i situar els problemes socials, classificar-los i posar-hi nom.

En els sistemes d'intervenció social que es regeixen pels paràmetres d'una perspectiva funcionalista, el **coneixement** obtingut mitjançant metodologies científiques permet definir problemes socials, actors, mètodes d'intervenció, solucions, etc. Els mètodes de les ciències socials (com entrevistes, enquestes, observacions o discussions grupals) s'utilitzen per a estudiar els diversos àmbits de l'acció interventora. S'estudien quins són els **problemes socials** rellevants, les característiques i efectes que tenen i els mètodes emprats per a fer les intervencions.

Les pràctiques com l'estudi de problemes socials, la producció de polítiques públiques o els programes d'intervenció produeixen un coneixement que defineix els "problemes socials" i les solucions que hi ha. El coneixement científic, avalat per institucions com les universitats, els laboratoris o els centres d'investigació, s'erigeix com a coneixement vertader i produeix definicions de persones i situacions difícils de qüestionar.

Figura 1

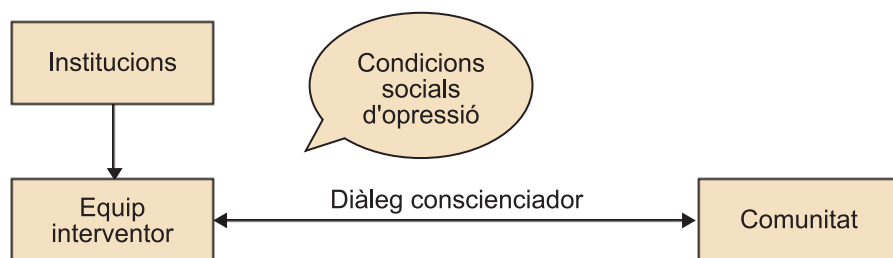
L'equip interventor, avalat per institucions acadèmiques i d'intervenció social, defineix tant les situacions i els col·lectius problemàtics com la situació ideal a la qual cal arribar per mitjà de la intervenció que s'ha de portar a terme.

Per a les perspectives participatives, en canvi, a diferència de les intervencions basades en el funcionalisme, el coneixement de la realitat s'adquireix en el **diàleg** entre interventors i intervinguts (Freire, 1970). D'això, se'n desprèn

que, justament per la diferència de posicions entre aquests dos grups i els seus diversos coneixements (coneixement científic / coneixement popular), es pot accedir al coneixement sobre la realitat.

Aquesta posició, encara que incorpora la diferència de punts de vista segons els diversos agents socials involucrats, assumeix mitjançant els conceptes d'**ideologia** i **conscienciació** una realitat que s'ha de revelar a fi de conèixer les relacions d'opressió i les injustícies que pateixen determinats grups socials. En aquest cas, l'estructura social desigual és amagada mitjançant els continguts ideològics de consciència. En el diàleg entre interventors i comunitat, els membres de la comunitat adquireixen cada vegada graus de consciència més grans sobre la realitat. Encara que en aquestes perspectives s'assumeix una horizontalitat en les relacions entre comunitat i interventors, la crítica a la ideologia es refereix, generalment, a la necessitat que persones considerades oprimides –membres de la comunitat o determinats col·lectius específics– prenguin consciència d'aquesta condició i treballin per a transformar-la.

Figura 2

L'equip interventor, avalat per institucions acadèmiques i d'intervenció social, inicia el diàleg amb persones de la comunitat; en aquest diàleg, es revelen les condicions socials d'opressió i s'empren accions de transformació social per a incidir en els problemes socials.

Ara bé, des d'una perspectiva situada, el que tenen en comú aquestes formes d'intervenció social és que assumeixen que hi ha determinats actors socials que poden accedir "millor" que d'altres a un coneixement sobre què són les causes dels problemes socials i quines són.

Les eines del coneixement científic i les tècniques d'investigació i intervenció –en el cas de les perspectives funcionalistes– i les de la crítica a la ideologia – en el cas de les perspectives participatives– situen els equips interventors en una posició d'avantatge respecte a les persones intervingudes per a descobrir i definir quins són els problemes socials i com s'hi treballa o per a ajudar a revelar-los. Els col·lectius intervinguts són definits com els col·lectius que viuen els problemes socials.

La diferència pel que fa a la capacitat de "conèixer" atribuïda als agents interventors, en comparació de les persones que són intervingudes, és una de les característiques que defineixen el rang de relacions possibles entre interventors i intervinguts en els models dominants d'intervenció social.

Des d'una perspectiva situada, es fa una crítica als **efectes de dominació** possibles que es produeixen en les relacions d'intervenció social entre persones que intervenen i persones intervingudes a partir de la legitimitat social que té la veu de qui és definida com a *persona experta* per a fixar els significats en cada context d'intervenció. Es planteja una reflexió crítica amb relació a la concepció de coneixement i a les maneres en què es poden pal·liar aquests efectes de dominació.

4.2. Agents socials definits en la intervenció social

En l'estudi sobre problemes socials i l'àmbit de la intervenció social, com hem vist (en les perspectives funcionalistes i conflictivistes), és important definir quines són les situacions problemàtiques a fi de plantejar accions que mirin de pal·liar-les. En aquest apartat veurem quins són els **agents socials** (persones, grups, organitzacions, institucions, etc.) que són conceptualitzats com a capaçs de dur a terme accions de transformació mitjançant la intervenció social.

En la intervenció social basada en la **perspectiva funcionalista**, el canvi que s'infringeix en la situació problemàtica prové, bàsicament, de la ingerència de qui intervé com a agent extern (professionals, experts, etc.) en el problema. En la literatura sobre el tema, s'assumeix que la intervenció del professional, en l'àmbit problemàtic, té una conseqüència transformadora i positiva per a qui rep la intervenció. L'agent de canvi social és definit com a tal per les raons següents:

- La seva posició dins del sistema d'intervenció com a agent interventor gairebé sempre associat a **institucions** legitimades per a la intervenció social (per exemple, els serveis socials, la universitat o les organitzacions no governamentals).
- La seva capacitat de **conèixer** el problema i proposar accions de transformació.
- La seva **neutralitat** pel que fa a interessos en joc en la situació. És a dir, aquest agent és definit com a algú que busca el bé comú però que no és esbiaixat pels interessos en contesa que hi hagi.

Reflexió

Penseu un moment en programes d'intervenció que, freqüentment, són empresos des d'institucions com els serveis socials o algunes organitzacions no governamentals: programes per a la inserció laboral, d'integració de persones immigrants, d'acció contra les toxicomanies, de l'ús del temps lliure per a joves, d'atenció a infants del carrer, de conformació de grups de suport per a malalts, etc.

En aquests exemples, segurament podreu situar ràpidament qui són els subjectes –o agents– que són definits com a intervinguts per aquests programes socials: joves, malalts, immigrants, etc.

El fet que puguem situar ràpidament aquests col·lectius "problemàtics" remet a la idea que, socialment i històricament, s'ha construït –i es comparteix– que els col·lectius esmentats abans tenen determinats problemes socials. Tant les institucions científiques

com les d'intervenció social tenen un paper rellevant en les maneres en què es fixen definicions de persones i problemes i, per tant, tenen legitimitat per a emprendre accions d'intervenció social dirigides a aquests col·lectius. Això fa que no siguin gaire qüestionats, tant per la majoria dels espais d'intervenció social com per l'opinió pública, el fet que aquestes persones necessiten programes d'intervenció i les maneres en què aquests programes s'han de dur a terme.

Aquesta mena de definicions tenen com a efecte la creació de categories identitàries que situen les persones "problemàtiques" en situació d'indefensió davant de les accions proposades des dels coneixements experts i les institucions d'intervenció, i crea, moltes vegades, efectes d'estigmatització (prejudici, discriminació) envers aquestes persones.

La perspectiva situada de la intervenció social, quan es proposa una reflexió crítica amb relació als agents que participen en processos d'intervenció social, es refereix a posar en qüestió les definicions sobre els agents d'intervenció i els col·lectius "problemàtics" com a identitats inamovibles, amb rols clars en els processos d'intervenció social. Els equips interventors són definits, generalment, com a persones que ajuden els col·lectius desfavorits, i aquests, com a persones amb carències i problemes.

En el cas de les **perspectives participatives**, el panorama es dibuixa de manera diferent. Aquestes perspectives transformen algunes de les assumpcions de les intervencions socials tradicionals esbossades més amunt. Com hem dit, les perspectives participatives proposen un **diàleg** productiu entre agents externs i els grups de treball (grups comunitaris o col·lectius específics), amb l'objectiu de promoure'n la participació en la transformació social.

Aquesta transformació s'entén a partir de la incidència que tenen les persones amb qui es treballa en aspectes percebuts com a importants de les seves vides i sobre algunes de les relacions de dominació que els sostenen.

D'aquesta manera, els "agents de canvi social" definits en aquestes perspectives són les persones de la **comunitat** o els col·lectius que pateixen els problemes socials. Es considera que viuen en condicions d'opressió i, per tant, amb la necessitat d'actuar per a revertir les condicions socials en què viuen, acompanyats d'intel·lectuals compromesos políticament amb la transformació d'aquestes condicions.

La metàfora de la **catàlisi social** utilitzada per Fals Borda (1959) explica la relació entre agents externs i membres de la comunitat. Els agents externs ajuden a sistematitzar i a acompanyar els processos de definició de les inquietuds que hi ha a la comunitat, i obren espais de reflexió i d'acció. La transformació social la duen a terme membres de la comunitat.

Els agents de transformació social són les persones de la comunitat. Aquestes persones són definides com aquelles que tenen problemes socials que han d'identificar; en fer-ho, també han de qüestionar les relacions d'opressió que produeixen aquests problemes. Així mateix, han de buscar les formes d'acció que permetin pal·liar aquestes situacions.

Les formes d'intervenció analitzades en aquest apartat tenen, malgrat les diferències entre les unes i les altres, característiques generals comunes:

- Les dues perspectives defineixen, pel cap baix, dos agents **socials** diferents en els processos d'intervenció: d'una banda, persones de la comunitat o membres de col·lectius que estan afectats pels problemes socials i, de l'altra, agents externs capaços de liderar, promoure o catalitzar les accions de transformació social i que, en principi, no estan afectats pels problemes estudiats.
- La transformació que es pretén fer, a partir de la intervenció social, té **efectes** directes només en la vida de les persones definides com a afectades pels problemes socials. En la literatura sobre intervenció social es mira de transformar les condicions de vida, les relacions i els recursos dels qui són intervinguts. Les condicions de vida, la identitat, la posició institucional, etc., dels agents externs són transformades rares vegades dins dels processos d'intervenció social. Si les persones de comunitats i col·lectius són definides com a imbuïdes, afectades o perjudicades per problemes identificats, lògicament les transformacions que s'aconsegueixin a partir de la intervenció són per a pal·liar, solucionar, remeiar o resoldre aquests problemes en les seves vides.
- Dins de les perspectives d'intervenció social, tant els qui compleixen les funcions d'agents externs com els qui són objecte d'intervenció són definits com a grups **homogenis** entre ells –i diferents de l'altre grup–, amb interessos, necessitats i problemes identificables. Els grups que són susceptibles d'intervenció estan definits com a tals perquè pertanyen a una categoria social comuna (per exemple, gent gran, drogodependents o dones) o bé perquè estan situats en una posició social, econòmica o cultural en l'entramat de relacions socials en un moment concret (per exemple, membres de comunitats desfavorides).
- Perquè la intervenció social tingui sentit, cal que els agents de canvi social siguin capaços de transformar situacions que són vistes com a problemàtiques; és a dir, de dur a terme **accions** sistemàtiques per a aconseguir objectius que són definits en els processos d'intervenció.

En les perspectives d'intervenció social analitzades, la definició d'agents capaços de buscar la transformació social fa una separació taxativa entre equips interventors i persones intervingudes, cosa que implica que és la vida d'aquestes persones intervingudes la que es veu afectada per les accions derivades de la intervenció.

4.3. Implicacions dels models imperants de la intervenció social: un exemple

La perspectiva situada de la intervenció social crea un marc de pensament que permet qüestionar els models majoritaris d'intervenció social. A continuació, posarem un exemple d'intervenció basat en allò que hem definit com a *perspectiva funcionalista*, a fi d'analitzar-ho reflexivament des de la perspectiva situada.

Exemple hipotètic contra l'alcoholisme

Agafant un exemple hipotètic de què seria una intervenció social, considerem que, en un barri d'alguna ciutat de Catalunya, s'implementa un programa que té com a objectiu atacar el **problema de l'alcoholisme** en persones adultes d'aquest barri.

Segons aquest programa d'intervenció, l'alcoholisme s'entén com un estil desajustat de vincle social que produeix un ús desmesurat de l'alcohol en les relacions socials de les persones afectades. Segons els **estudis científics** que hi treballen –a partir dels quals es planteja la intervenció que s'ha de fer–, al darrere de la relació **patològica** de la persona amb l'alcohol hi ha una imatge pobra de si mateixa i un debilitament de les xarxes socials d'integració, de manera que es creen sentiments de malestar físic i emocional.

El programa està dirigit a un segment de la població definit clarament: **homes i dones alcohòlics dependents** que viuen en aquest barri. Aquest programa consisteix a generar processos de rehabilitació creant **grups d'autoajuda**; és a dir, grups de persones que comparteixen el mateix problema i que es reuneixen periòdicament i parlen dels temes relacionats amb aquest problema. Aquests grups tenen l'objectiu de crear espais d'identificació social i integració a grups socials per a les persones que hi participen. En aquests grups, es potencia l'autoestima personal i social de la persona afectada, els estils de conducta per a la salut que faciliten el control personal i el control de consum d'alcohol i la creació i manutenció de xarxes socials i mecanismes de suport formal i informal.

A continuació, ens fixarem en quines són les implicacions d'una mirada situada de la intervenció social com a eina d'anàlisi d'aquests processos. En primer lloc, veiem que en aquest exemple s'assumeix, des del coneixement expert, que l'ús de l'alcohol de les persones que entren en el programa és un **problema social** que demana un programa d'intervenció, i que es poden i han d'introduir canvis en les actituds i conductes d'aquestes persones respecte d'aquest problema social. També s'assumeix que la relació que tenen aquestes persones amb l'alcohol és patològica, ja que es parla d'un ús desmesurat (la mesura d'aquest ús es defineix també a partir dels paràmetres dels qui s'erigeixen en experts en el tema).

La conducta definida com a patològica és associada amb problemes d'autoestima i amb el debilitament de les xarxes socials de les persones que tenen el problema. En aquest sentit, no es presenten altres interpretacions possibles del consum d'alcohol, fetes per les persones implicades en el procés d'intervenció o bé des d'altres interpretacions de les maneres de consumir aquesta substància. Al contrari, s'estableix una comprensió del fenomen del consum d'alcohol en què la relació entre alcoholisme i problemes d'autoestima és inqüestionable.

En segon lloc, de la definició que es fa del problema social, se'n desprèn, al seu torn, la definició del **col·lectiu de persones** afectades per aquest problema, és a dir, la població objectiu de la intervenció social. S'estableix la categoria **alcohòlic dependent** com a descriptora d'un grup de persones que "consumeixen alcohol desmesuradament". D'aquesta manera, el programa no dóna compte de les diferències i l'heterogeneïtat que hi pot haver entre les persones que en són usuàries, ja que són homologades en aquesta categoria i, així, homogeneïtzades a la població usuària. Aquesta categoria té efectes d'estigmatització de la persona que entra en el programa, perquè li posa una etiqueta de persona que té un problema social i, alhora, legitima que s'incideixi en la seva vida. D'altra banda, en l'exemple plantejat, queda intacta la posició institucional i les possibilitats de definició dels equips interventors.

Finalment, pel que fa a la definició de la **solució** d'aquest problema, es planteja un programa social que busca l'abandonament de la conducta de beure alcohol d'una manera desmesurada. Es fa una associació –també avalada en el coneixement expert– entre la necessitat de la persona de trobar-se a si mateixa, els grups en què participa a l'interior del programa i la resolució del problema. Aquesta solució es planteja en termes que el fet que es tinguin converses amb persones afectades pel mateix "problema" permet que aquestes persones aconseguixin graus d'integració social i nivells d'autoestima més alts, la qual cosa redunda en un control del consum d'alcohol. D'aquesta manera, es pal·lia el problema social identificat prèviament.

Aquí veiem la manera com els agents experts defineixen quines són les maneres en què s'han d'ajudar aquestes persones i com ha de canviar –situació ideal– la seva vida perquè s'adapti als paràmetres d'allò que és adequat socialment.

D'aquesta manera, podem veure que el programa de suport plantejat en l'exemple defineix el consum d'alcohol com un problema social al qual cal atacar, que d'aquestes persones se'n diu *col·lectius problemàtics* ("persones dependents de l'alcohol") i quina mena d'acció afavoreix el canvi d'aquesta conducta, considerant que aquest programa d'intervenció ajuda aquestes persones. Tot això té lloc a l'empara i sota els auspicis d'institucions que estan legitimades per a incidir en la vida d'aquestes persones.

Aquesta perspectiva proporciona eines per a reflexionar sobre els efectes de dominació que es desprenen de les maneres de conèixer els problemes socials i intervenir-hi.

4.4. Coneixements situats

La perspectiva situada agafa, de Donna Haraway, el concepte de *coneixements situats* per a qüestionar l'ús del coneixement científic com a saber privilegiat utilitzat per a la intervenció social. Els coneixements situats remetent a un sistema complex de pensament que ens permet reflexionar sobre els sistemes d'intervenció, com veurem tot seguit.

El concepte de *coneixements situats* sorgeix davant de la pregunta de com s'ha d'actuar, políticament, i des d'on si totes les asseveracions que fem del món són productes contingents situats socialment i històricament. És a dir, com podem investigar o intervenir si no hi ha realitat "externa" que es pugui assolir o a la qual ens puguem referir fora de les tecnologies de representació que la produeixen.

L'autora de què tractem en aquest apartat ve tant de les tradicions d'estudis de la ciència com de les del feminisme. En aquest sentit, fa una proposta que, com que qüestionava l'autoritat del coneixement científic, necessita donar resposta a la urgència d'acció que proposa el feminisme com a corrent acadèmic i polític alhora. La necessitat de construir espais de contestació política és evident per a col·lectius que es reconeixen oprimits en la societat, la qual cosa permet la reflexió sobre l'acció política i el lloc des del qual es fa aquesta acció.

Per donar compte d'aquesta preocupació, Haraway crea aquesta eina que obre possibilitats per a la reflexió i l'acció política. Segons les seves paraules:

"Creo que mi problema, «nuestro» problema, es cómo lograr *simultáneamente* una versión de la contingencia histórica radical para todas las afirmaciones del conocimiento y los sujetos concededores, una práctica crítica capaz de reconocer nuestras propias «tecnologías semióticas» para lograr significados y un compromiso con sentido que consiga versiones fidedignas de un mundo «real», que pueda ser parcialmente compartido y que sea favorable a los proyectos globales de libertad finita, de abundancia material adecuada, de modesto significado en el sufrimiento y de felicidad limitada."

Haraway (1995, p. 321)

Partint d'aquest projecte epistemològic i polític, Haraway critica tant l'objectivitat científica, perquè s'erigeix en coneixement vàlid i legitimat sobre la "realitat", com les posicions relativistes, que, com que proposen que no hi ha cap veritat absoluta, assumeixen que totes les posicions i construccions són potencialment vàlides, de manera que es produeix coneixement des d'un "no-lloc".

A diferència d'aquestes darreres posicions, Haraway remet a la idea d'una **objectivitat encarnada**. És a dir, un coneixement generat des de posicions que són determinades pels "llocs" que ocupem en diferents espais socials. Aquestes posicions no remetent a una cosa natural que ens constitueix com a subjectes,

Lectura recomanada

D. Haraway (1995). Conocimientos situados: la cuestión científica en el feminismo y el privilegio de la perspectiva parcial. A *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza* (pp. 311-346). Madrid: Ediciones Cátedra.

una cosa que està vinculada necessàriament amb el nostre cos, la personalitat, etc., sinó més aviat a les posicions, enteses com a producte, en les quals habitem.

Reflexió

Donna Haraway escriu sobre la possibilitat de construir mons que girin menys al voltant d'eixos de dominació i, tanmateix, es refereix a expressions com *llibertat finita*, *abundància material adequada*, *modest significat del sofriment* o *felicitat limitada*.

Amb això, vol expressar que és possible situar-se en una posició des de la qual es puguin criticar posicions representacionistes del coneixement i, alhora, fer afirmacions sobre el món des de la localització i la parcialitat que proposa. Aquesta localització des de la qual es pot parlar és, per a Haraway, una construcció complexa i heretada. La proposta dels coneixements situats, de la mateixa manera que no assumeix la possibilitat d'un coneixement de la "realitat" com a representació –com si fos allà fora i hi hagués la possibilitat de conèixer-la–, tampoc no assumeix la possibilitat d'un canvi social en què la llibertat arribi a ser infinita o la felicitat, il·limitada. Justament, pel fet que els coneixements s'entenen com a situats, producte de les relacions que ens conformen com a subjecte, no és tan fàcil criticar i canviar les idees, relacions i formes de fer que estan solidificades en els contextos socials en els quals habitem.

Haraway proposa una posició de testimoni modest que, encara que busqui formes de lluita contra relacions de dominació sedimentades en el context social que ens envolta, no ens pot proveir de cap garantia d'èxit d'aquestes lluites, ja que no proposa una visió que sigui més enllà de les constriccions o veritats parcials en què ens movem.

Aquests llocs que ocupem en xarxes de relacions i contextos produeixen, també, determinades **mirades** sobre el món. El gènere, la raça, l'origen nacional, per exemple, són eixos en què es construeixen "llocs", posicions de subjecte diferents des de les quals es veuen realitats diferents. L'objectivitat que proposa Haraway aposta per tenir en compte aquestes encarnacions en les maneres de conèixer.

"El relativismo es una manera de no estar en ningún sitio mientras se pretende igualmente estar en todas partes. La *igualdad* del posicionamiento es una negación de responsabilidad y de búsqueda crítica. El relativismo es el perfecto espejo gemelo de la totalización en las ideologías de la objetividad. Ambos niegan las apuestas en la localización, en el encarnamiento y en la perspectiva parcial, ambos impiden ver bien... La moraleja es sencilla: solamente la perspectiva parcial promete una visión objetiva."

Haraway (1995, p. 329)

La proposta de coneixements situats assumeix que aquests coneixements són necessàriament parcials, ja que, des de les nostres pròpies localitzacions, no ho podem mirar tot alhora. Implica que, en comptes d'entendre que els significats flueixen en l'ordre social i que es presenten en forma de discursos disponibles per als qui comparteixen significats socialment construïts –tal com l'entén el socioconstruccionisme–, habitem llocs des dels quals són possibles determinades mirades, però d'altres no.

La parcialitat de la mirada, com hem vist en la citació anterior, s'entén a partir de la idea d'un coneixement encarnat, és a dir, arrelat a les xarxes semiotico-materials que ens constitueixen. En aquestes xarxes participen actors humans, no humans, tecnològics, híbrids, institucions, etc., en què els significats i les materialitats s'entremesclen en combinacions particulars d'agents i relacions.

Els coneixements situats són encarnacions (i visions) en què la posició des de la qual es "mira" defineix les possibilitats de lectura i acció. És a dir, permeten posicionaments en què només són possibles algunes veritats.

La localització limitada que proposa l'autora permet pensar en les formes de donar compte de les maneres mateixes de mirar i, per tant, de la responsabilitat de parlar des d'algun lloc, i no des d'un no-lloc, com les posicions realistes i relativistes. També implica un posicionament per al diàleg amb "l'altre", amb allò que és diferent.

Això ens remet a una altra idea també fonamental en aquesta autora, que és la de la necessitat de **connexió** amb altres posicions i altres mirades. Gràcies al fet que el coneixement s'entén com a propi de posicions particulars, es poden establir –i és necessari fer-ho– connexions parcials amb altres agents.

"La alternativa al relativismo son los conocimientos parciales, localizables y críticos, que admiten la posibilidad de conexiones llamadas *solidaridad* en la política y *conversaciones compartidas* en la epistemología."

Haraway (1995, p. 329)

Connexions perquè hi ha llenguatges i experiències compartits, i parcials perquè totes les posicions difereixen entre elles i no es connecten a partir de la identitat que tenen, sinó de la tensió entre semblança i diferència. L'única cosa prohibida, diu Haraway, és el truc diví, és a dir, tenir la paraula de Déu o el coneixement homologador i universal.

El "truc diví"

Quan Haraway (1995) parla del *truc diví*, es refereix a la idea que el coneixement científic s'erigeix en un coneixement homologador i inqüestionable. Fa, per tant, la metàfora amb "la paraula de Déu", aquella que es legitima com a llei i que té efectes de veritat sobre les persones. En aquest sentit, la seva proposta incideix en aquest coneixement, i mira de treure'n la transcendència i en denuncia els efectes de dominació.

La idea de les connexions parcials és important perquè, a partir d'aquestes connexions, es poden articular les relacions entre diferents posicions, de manera que construeixen o modifiquen coneixements que, al seu torn, també s'entenen com a localitzats en xarxes materials i semiòtiques.

Ara bé, a partir del concepte de *coneixements situats*, és impossible pensar en maneres de conèixer que representin la realitat fora de les tecnologies de representació en les quals ens movem. En aquest sistema de pensament, no hi cap una idea de coneixement privilegiat per a definir o construir un problema social, ja que cada posició de subjecte assumeix una perspectiva parcial. Per tant, no hi ha actors socials que compreguin "més bé" la realitat que d'altres; només és possible la diferència, que és la que possibilita la connexió.

Activitat

A partir de les aportacions dels conceptes treballats fins ara, en quin sentit poden qüestionar la proposta dels coneixements situats les perspectives treballades en els apartats anteriors?

Proposa que les pràctiques i els significats en els quals ens movem estan en un procés constant de definició i redefinició i, per tant, que tant es pot qüestionar allò que és vist com a dominant en un context concret –procés de desconstrucció o descentrament de significats i pràctiques– com es poden fer fixacions parcials, és a dir, establir veritats temporals, amb l'objectiu d'emprendre processos de reflexió i acció social.

La noció de coneixements situats proposa que, des de diferents llocs, no es veu el mateix i insisteix en l'encarnació de la mirada, cosa que, al seu torn, permet i fa necessàries les connexions parcials amb altres agents humans i no humans.

En l'articulació de les diverses posicions (coneixement situat) es defineix allò que, en un determinat context, pot al·ludir a condicions dignes de transformació.

4.4.1. Implicacions per a processos d'intervenció social

De la perspectiva situada que hem treballat fins ara, se'n poden desprendre diferents implicacions en pensar les maneres d'intervenció social majoritàries.

- Se sosté que la realitat i el coneixement d'aquesta realitat són contingents a cada posició de subjecte. Per tant, no hi ha una realitat última que s'ha de representar o una posició privilegiada des de la qual es defineixen actors, problemes i accions.
- S'erosiona, d'aquesta manera, la possibilitat de pensar un punt de vista privilegiat des del qual es puguin assenyalar els problemes socials que tenen determinats agents, tal com proposen les perspectives funcionalistes, o denunciar el caràcter ideològic d'una perspectiva o una altra, tal com assumeixen les perspectives participatives.
- Partint d'aquestes premisses, es fa necessari (en el sentit que no s'estableix per endavant) responsabilitzar-se de les maneres de veure la realitat social. Les posicions involucrades s'han de fer càrrec de les versions de la realitat que posen en joc, ja que són conceptualitzades com a parcials.
- Ofereix la possibilitat d'expressar "visions" parcials i encarnades dels fenòmens que s'han de tractar en contextos concrets d'intervenció des de llocs materials i semiòtics contingents i específics.

- Des de la seva posició en la xarxa d'articulacions, el professional s'involucra en l'articulació (producte de la connexió de múltiples posicions de subjecte i els seus coneixements situats). En aquest sentit, la tasca de qui té la posició d'"agent extern", en comptes de proveir la solució de problemes estudiats o promoure'n la conscienciació des d'una posició de coneixement privilegiada, és incorporar-se com a agent a les xarxes d'articulacions que emergeixen en contextos específics.
- En assumir que cada agent, inclòs l'equip professional, té un coneixement parcial, s'emfatitza la recerca de punts d'acord i de compromís més que no pas la revelació o la conscienciació.
- Allò que és definit com a problemàtic involucra el procés d'articulació i de donar significat a "les condicions dignes de transformació".
- Es poden construir espais socials i polítics que responguin a les demandes de les diverses posicions de subjecte que participen en l'articulació.

L'aportació principal de la perspectiva situada que hem treballat, en qüestionar les maneres de conèixer pròpies de les maneres d'intervenció social, és que dóna eines de reflexió respecte a què fem com a interventors socials quan emprendem un procés d'intervenció.

En aquest sentit, la reflexió crítica de les maneres en què definim els problemes socials i hi actuem permet avançar cap a formes d'abordatge menys basades en relacions de dominació pròpies de la relació interventor-intervingut i plantejar processos d'acció social en què es puguin portar a terme accions de transformació social, acceptar la limitació de la mirada i optar per connexions parcials responsables amb diferents agents involucrats en contextos socials específics.

Per aquesta raó, aquesta perspectiva no presenta un model d'intervenció tancat que ofereixi guies sobre la manera com s'ha d'actuar en situacions d'intervenció social, sinó que mira de qüestionar les maneres en què habitualment es porta a terme aquesta pràctica social.

5. Acció col·lectiva i "problemes socials"

"Hermanos y hermanas de África, Asia, América, Europa y Oceanía. Considerando que nosotros y nosotras estamos: [...] Por la internacional de la esperanza, por la paz nueva, justa y digna. Por la nueva política, por la democracia, por las libertades políticas. Por la justicia, por la vida y el trabajo dignos. Por la sociedad civil, por los plenos derechos para las mujeres en todos los aspectos, por el respeto a los ancianos, jóvenes y niños, por la defensa y protección del medio ambiente. Por la inteligencia, por la cultura, por la educación, por la verdad. Por la libertad, por la tolerancia, por la inclusión, por la memoria. Por la humanidad."

EZLN (2001, p. 167)

Els valors de l'EZLN

En la citació que hi ha al començament d'aquest apartat, veiem que l'EZLN defineix un seguit de valors que animen bona part de la seva acció col·lectiva. La justícia, el respecte, els drets plens, etc.: són conceptes que ells defineixen com a pilars sobre els quals s'haurien de regir les relacions socials entre les persones, entre els pobles i els seus governants, entre les lleis i la gent, etc. Diuen, des de la selva de Chiapas, a Mèxic, per quins valors val la pena lluitar en aquests moments històrics.

En diferents moments històrics agents socials de diferent mena han criticat l'estat de coses presents i han fet declaracions, protestes, alçaments, etc., que expressen aquestes crítiques. Així mateix, s'han dut a terme accions que pretenen transformar aquest estat de coses. Proposades per a reformes legals, revolucions, plans, projectes, preses de terra, comunes, etc., han sorgit com a maneres d'acció col·lectiva que proposen significats i maneres de viure nous. Aquestes crítiques i accions han emergit en contextos socials i històrics específics i s'han mostrat diferents –i de vegades oposades– de les maneres dominants d'entendre aquests contextos i de viure-hi.

Si, fins ara, hem vist en aquest mòdul diferents perspectives teòriques i epistemològiques discutides en l'àmbit de les ciències socials i la vinculació que tenen amb el concepte de *problemes socials*, sia acceptant-lo com a vàlid o qüestionant-lo, en els apartats sobre acció col·lectiva veurem que hi ha diferents maneres d'acció social que sorgeixen com a propostes de transformació social. Aquestes formes d'acció col·lectiva defineixen determinades situacions com a problemàtiques, injustes o dignes de canvi. És important destacar que la concepció que utilitzarem aquí d'**acció social** es distingeix de la noció d'intervenció social que hem treballat fins ara.

La noció d'intervenció social remet al coneixement expert produït des de les disciplines en ciències socials per a definir problemes socials i les diverses maneres de fer-hi front. La d'acció social, en canvi, es basa en el fet que la definició d'allò que és digne de transformació es fa des de grups d'interès que s'erigeixen en subjectes d'acció col·lectiva per a denunciar algun fenomen i actuar-hi.

En aquest sentit, en aquest apartat no es tractaran dels conceptes i de les teories sobre allò que, tradicionalment, s'entén com un *problema social* que es puguin donar des de diferents agents d'acció col·lectiva o moviments socials, ja que n'hi hauria tants com iniciatives d'acció social. En canvi, es revisaran marcs de comprensió per a entendre a què es deu que es defineixin determinats fenòmens com a injustos des del punt de vista d'alguns agents socials, sia erigint-se determinats fenòmens en problemes socials o redefinint situacions que s'entenen com a tals en el marc de les intervencions socials tradicionals.

A continuació, treballarem sobre quines són les idees principals que permeten pensar aquestes formes d'acció.

- Per a pensar la transformació social des de l'acció col·lectiva, s'ha d'entendre que hi ha grups socials que expressen una mica de **descontentament** envers l'estat de coses en què estan imbuïts.
- Per a actuar envers maneres de transformar determinades situacions, s'ha de pensar que el canvi d'aquestes situacions és **possible** i també **desitjable** canviar, ja que es desenvolupen accions que es dirigeixen a transformar aquestes situacions.
- Aquestes accions es porten a terme a partir d'actors socials que es defineixen com a **agents** d'acció política en tant que són grups, organitzacions, etc. que actuen en l'ordre social per a fer les seves reivindicacions i que proposen maneres alternatives de definir i redefinir diferents fenòmens com a *problemes socials* o determinades condicions com a *dignes de transformació*.

5.1. Descontentament envers l'ordre social

Si hi ha grups socials que alcen la veu per fer protestes sobre algun assumpte, aquests grups, lògicament, deuen considerar que hi ha elements de l'ordre social actual que no són, segons les diverses propostes, com haurien de ser. Per tant, s'ha de tenir la noció que la societat té alguna mena de desperfecte per a pensar que fa falta l'acció d'agents per a un canvi mitjançant l'acció col·lectiva.

La perspectiva funcionalista, per exemple, considera que els actes dels qui segueixen la norma són funcionals i adaptatius, mentre que els qui s'aparten de la norma o hi van en contra són disfuncionals o no adaptatius. Per aquesta raó, hi ha interpretacions de l'acció col·lectiva com, per exemple, la dels moviments de massa de Le Bon (1895) que assumeixen que les persones, en determinades situacions massificades, responen a reaccions irracionals diferents de les conductes adaptatives que tindrien en la vida quotidiana.

Les interpretacions de l'acció col·lectiva, des de l'òptica del funcionalisme, consideren l'acció col·lectiva com a fruit d'esclats emocionals momentanis o bé de desajustos personals. En aquest cas, la resposta més clara del sistema amb

relació a aquests grups és la repressió o bé el control social mitjançant programes d'intervenció que serveixin, des d'aquesta perspectiva, per a reorientar les conductes desadaptades dels individus.

Ara bé, des de perspectives conflictivistes o crítiques de la societat, la situació és ben diferent. L'acció col·lectiva s'entén com una acció continuada encaminada a promoure o resistir canvis en la societat o el grup del qual forma part.

Es considera que hi ha uns significats i unes pràctiques socialment dominants que es poden qüestionar. L'acció col·lectiva, en aquest context, s'entén com a maneres en què un determinat grup social mostra el descontentament envers aquests significats i aquestes pràctiques.

D'aquesta manera, en l'àmbit del discurs públic tots els integrants d'una societat o d'un sector específic d'aquesta societat estan involucrats, ja que és allà on es localitza l'espai de producció dels discursos sobre els fets de la realitat. Aquests discursos es desenvolupen per mitjà d'interaccions d'actors involucrats directament o indirectament en la realitat considerada.

Aquest espai és un espai privilegiat de l'acció col·lectiva, ja que aquesta acció, moltes vegades, es dirigeix a qüestionar i problematitzar –o té l'efecte de fer-ho– significats i pràctiques.

L'acció col·lectiva crea i redefineix significats presents en l'ordre social mitjançant interpretacions, qüestionaments i pràctiques que sorgeixen en espais socials concrets.

Això permet destacar la funció que es considera més important en els moviments socials: desafiar les interpretacions dominants sobre diferents aspectes de la realitat.

"Hay lógicas de dominación funcionando en nuestras sociedades, y se dan también innumerables esfuerzos por parte de actores para construir un significado utilizando los recursos de los que disponen."

Melucci (1998, p. 378)

La contribució més important dels moviments socials és que han donat la possibilitat de posar noms diferents a problemes i de redefinir els marcs cognitius i, alhora, els interpersonalment de la vida social. A diferència de la intervenció social, aquesta possibilitat de definició dels moviments d'acció col·lectiva no és avalada generalment per la legitimació del coneixement científic o expert. Sovint, des d'aquestes accions es produeixen maneres alternatives a les dominants d'entendre determinats fenòmens socials.

Reflexió

Penseu un moment com han afectat la nostra vida quotidiana les denúncies i els significats que han encunyat diferents moviments socials. El fet, per exemple, de reciclar el rebuig i portar-lo a diferents contenidors té relació amb les denúncies que ha fet el moviment ecologista pel que fa a la contaminació produïda per les deixalles de l'activitat humana.

En un altre cas, com és, per exemple, el qüestionament de l'obligatorietat del servei militar, també veiem que les nostres opinions actuals són influïdes per les discussions que es van fer públiques arran del moviment antimilitarista i d'insubmissió.

De la mateixa manera, veiem que les diverses maneres d'acció col·lectiva han influït en la manera que tenim de veure diferents assumptes, com el paper de la dona en la societat, les actituds xenòfobes, la discriminació envers diferents col·lectius, etc.

D'aquesta manera, una col·lectivitat que viu en una situació de patiment o malestar pot arribar a interpretar aquesta situació com a injusta, i crear una crítica a aspectes de la societat que es consideren dignes de transformació.

Al mateix temps que aquests significats són construïts, les persones involucrades són transformades, i es construeixen tant les visions del món que sostenen com el mateix agent de transformació social. D'aquesta manera, el resultat de l'acció col·lectiva és l'articulació d'una lluita en què un grup, una organització o una col·lectivitat determinats qüestionen la temptativa de definicions restrictives dels seus membres.

5.2. Possibilitat i desig del canvi

D'altra banda, una altra idea necessària per a pensar l'acció social és la possibilitat que les raons del descontentament envers l'ordre social se superin per alguna forma d'acció humana conscient. Aquesta idea no ens remet a una destinació ineludible dels éssers humans sinó, justament, al fet que les persones tenen la capacitat de transformar l'entorn en graus diferents.

L'agència dels éssers humans és capaç de produir canvis en la societat. Sobre això, De Francisco afirma que l'il·lustrat del segle XVIII sostenia el següent:

"La idea según la cual la infelicidad humana no se debía a la fortuna o al orden natural e inmutable de las cosas sino a la forma en que estaba organizada la sociedad, al orden social."

De Francisco (1997, p. 31)

D'aquesta manera, sorgeix la idea que es poden transformar fenòmens o situacions que, d'una altra manera, s'haurien entès com a divins o immutables. Una vegada és possible pensar que es pot influir en l'ordre social per a transformar aspectes del context que creen descontent en determinats grups, s'han fet interpretacions sobre l'acció col·lectiva i els moviments socials que discuteixen de quina manera es pot dur a terme aquesta influència.

D'una banda, la teoria de la **mobilització de recursos** assumeix –com a contrapès a les teories de moviments de massa esmentats anteriorment– que les accions col·lectives segueixen la lògica de grups organitzats racionalment que

Exemples de moviment social

Moviments socials com Madres de la Plaza de Mayo, a l'Argentina, Movimento Populares, a Xile, el moviment industrial al Brasil, etc., són exemples d'accions col·lectives que qüestionen les ideologies del passat recent.

desenvolupen pràctiques que busquen objectius determinats. D'aquesta manera, aquests grups s'organitzen i es coordinen mitjançant decisions estratègiques, per a mobilitzar els recursos propis i d'altres agents socials a la recerca d'aquests objectius.

D'altra banda, la teoria de les **oportunitats polítiques** estudia la manera com els factors o els processos culturals creen oportunitats –i límits– per a l'activitat que sorgeix de diferents agents socials. D'aquesta manera, es pretén reflexionar sobre el grau en què és probable que els grups siguin capaços d'accedir al poder i manipular el sistema polític, és a dir, l'estructura institucional i la disposició ideològica dels qui tenen el poder.

Per a la teoria d'oportunitats polítiques, algunes de les dimensions que es poden estudiar són la fragmentació de l'elit i el conflicte, la presència d'aliats dels grups d'interès en llocs de poder i l'obertura o l'entossudiment de la política, és a dir, el sistema de decisions polítiques que hi ha. Aquestes dimensions restringeixen o faciliten, simultàniament, l'acció col·lectiva a un ventall ampli de grups d'oposició.

D'aquesta manera, s'estudia el context social en què tenen sentit, es desenvolupen i creixen determinades mobilitzacions i d'altres no. Aquesta anàlisi més estructural la matisa, tanmateix, McAdam (1998) quan afirma que, si bé les oportunitats obren el camí per a l'acció política, els mateixos moviments també creen les oportunitats. En aquest sentit, es crea una relació dinàmica.

La teoria de mobilització de recursos se centra en l'agència pròpia dels subjectes o protagonistes de l'acció col·lectiva, i n'emfatitza el caràcter racional i la recerca conscient i organitzada dels objectius de l'acció. La d'oportunitats polítiques reflexiona sobre l'estructura social i política que permet i limita l'acció d'aquestes col·lectivitats o grups.

Aquí es reproduïx, segons com, el debat sobre la relació entre l'agència dels subjectes i l'estructura que permet aquesta acció.

En aquest sentit, autors com Melucci (1998), mirant de transcendir aquesta discussió, proposen que s'ha de fer una anàlisi "sistèmica" pel que fa a les diverses maneres d'acció col·lectiva. Amb això, volen dir que l'anàlisi s'ha de basar en l'estudi de les forces que hi ha en joc en diferents contextos per a l'aparició i reproducció d'aquestes accions. Conclou que l'acció col·lectiva s'ha de considerar una interacció d'objectius, recursos i obstacles, una orientació intencional que s'estableix en un sistema d'oportunitats i coercions.

Els moviments són sistemes d'acció que operen en un terreny sistèmic de possibilitats i límits. Les maneres en què es construeix aquesta acció són una connexió concreta entre orientacions, oportunitats i coercions sistèmiques.

Giddens (1967), en parlar de la relació entre agència i estructura, arriba a la conclusió que els éssers humans produeixen la societat, però ho fan com a éssers situats històricament, no pas en condicions de la seva pròpia elecció. Les estructures no s'han de conceptualitzar simplement en el sentit d'imposar coercions a l'activitat humana, sinó en el de permetre-la. D'això, l'autor en diu **la dualitat de l'estructura**. Els actors també hi participen: estructuren la societat i són estructurats per la societat. Per resumir, encara que les persones siguin condicionades per l'ambient, és possible que hi hagi canvi social. Els agents socials organitzats dinamitzen la seva acció en l'entramat de condicions que hi ha en determinats contextos socials i, alhora, transformen aquestes condicions mitjançant pràctiques i protestes que, de maneres diferents, qüestionen les formes de vida i els significats que hi ha.

Exemple del moviment *okupa*

Segons l'estudi que va fer l'Equip d'Anàlisi Política de la Universitat Autònoma de Barcelona (2002), veiem que el moviment *okupa* a Catalunya, per exemple, s'ha anat transformant tant per les accions concretes dels seus membres com per les contingències socials i polítiques que hi ha hagut des que va néixer.

Encara que les primeres ocupacions (inspirades en moviments d'aquesta mena en països com Anglaterra) són de 1984, hi va haver un canvi important arran de les mobilitzacions en contra dels Jocs Olímpics de Barcelona de 1992, que van desembocar en una denúncia a l'especulació immobiliària. Aquests esdeveniments van enfortir la creació de xarxes entre diferents mobilitzacions i l'experimentació de formes de vida diferents de les majoritàries.

La resposta dels poders públics va tenir lloc a partir de 1996, amb l'entrada en vigor del Codi penal nou, en què es penalitzava l'ocupació pacífica d'immobles. A partir d'aquí, va començar una espiral de desallotjaments. Aquest context va produir una radicalització del moviment i un increment de la seva presència pública i de les seves xarxes de solidaritat, i alhora va créixer la simpatia envers el col·lectiu.

Aquest moviment, d'una banda, ha fet evidents problemes com l'especulació immobiliària i la falta d'accés de la joventut a recursos d'habitatge i, de l'altra, ha estat capaç de dur a terme formes de vida en comú i, en molts casos, la proliferació d'activitats alternatives en diferents llocs.

L'exemple al marge mostra que tant l'agència de les mateixes persones implicades en els moviments com el context en què hi ha les accions col·lectives es relacionen per a produir diferents maneres d'acció política i els significats que se'n desprenen. A quins actors es respon, quines són les aliances que es creen, de quina manera s'actua en situacions concretes, quines propostes s'ofereixen com a alternatives a les relacions dominants, etc., són temes que cobren rellevància en l'estudi de l'acció col·lectiva.

5.3. Agents col·lectius

La tercera idea que hem identificat com a primordial per a parlar d'acció col·lectiva té relació amb quins actors duen a terme l'acció transformadora. El canvi social pressuposa alguna idea d'agent col·lectiu, una localització des de la qual s'actua. D'aquesta manera, s'ha de pensar **qui** pot declarar, enfadar-se, protestar o actuar.

L'agent de l'acció col·lectiva es mou per la voluntat d'actuar a fi de ser reconegut com a actor social. Aquest, al seu torn, es defineix com a ésser que actua en el sentit de modificar l'ambient social i material de què està envoltat. D'aquesta manera, els agents socials que es mobilitzen no estableixen relacions de conformitat amb l'ambient, sinó que la relació que s'estableix amb el context social en què es desenvolupen pretén la transformació, sia en les relacions de divisió del treball, en les relacions de poder o en les orientacions culturals, entre d'altres.

El lloc des del qual s'actua envers la transformació social és un tema que s'ha discutit àmpliament tant en àmbits acadèmics com dins de diferents iniciatives d'acció col·lectiva.

Des de les perspectives marxistes, es proposa que el subjecte d'acció col·lectiva és la classe obrera. Els anomenats *moviments socials tradicionals* es caracteritzen per la mobilització de la **classe obrera**, formada per les persones que estan situades en l'estructura social de tal manera que han de vendre la seva força de treball dins del sistema capitalista.

La classe obrera, moltes vegades agrupada entorn de la lluita sindical, s'erigeix en agent de canvi social perquè fa diferents menes de crítiques, revoltes, vagues, etc., amb l'objectiu de qüestionar el sistema capitalista que hi ha o aconseguir reivindicacions concretes per a millorar la qualitat de vida.

En aquest cas, l'agent social que es mobilitza, que mostra un descontentament envers l'estat de coses i que, alhora, busca transformacions en aquest estat de coses, és definit a partir del seguit d'accions col·lectives que s'han fet des dels grups de persones treballadores organitzades.

Per als anomenats **moviments socials nous**, les mobilitzacions que hi ha hagut, a partir de la dècada de 1960, aproximadament, han tingut com a característica principal, a diferència de la lluita obrera, la constitució de grups socials a partir de les identifications entre elles de persones que compartien una determinada característica (com, per exemple, dona, negre, homosexual, etc.).

Aquests mètodes no són els únics mitjançant els quals es poden desconstruir aspectes de la nostra realitat social. També podem esmentar l'**anàlisi de la retòrica** (Billig, 1990), que estudia la manera en què utilitzem recursos lingüístics per a construir versions justificables de determinats esdeveniments dins un debat i com l'expressió de qualsevol punt de vista passa per un procés de construcció retòrica, o bé **els mètodes genealògics**, que estudien el desenvolupament de pràctiques i discursos en contextos sociohistòrics específics amb la intenció d'explicar la constitució i el manteniment de "les veritats científiques" i els efectes de poder que tenen.

Les característiques compartides per determinats grups socials, segons els moviments propis, situen les persones que pertanyen a determinades categories en condicions socials i culturals (i de vegades econòmiques) en les quals són definides com a *desviades* de la norma general. Aquestes persones són definides com a *altres* respecte a una matriu social majoritària.

A partir de les identificacions amb aquestes categories de subjecte, s'han format grups com a "agents de canvi social" que han pres accions per a lluitar contra les diverses maneres de discriminació –com, per exemple, patriarcat, racisme o homofòbia. Es reclamen, d'una banda, drets d'igualtat respecte a les altres persones sense aquesta característica diferencial i, de l'altra, dret a la diferència en el sentit de promoció de polítiques o formes de vida que donin compte de l'especificitat d'aquests actors socials.

El moviment feminista

Des del moviment feminista, les **dones** s'erigeixen en agents d'acció col·lectiva per a qüestionar i problematitzar les diverses formes de discriminació de què són objecte en una societat patriarcal. L'experiència pròpiament femenina és, en aquesta proposta, el nucli d'articulació entre dones, en vista del que poden tenir en comú aquestes experiències (Violi, 1997).

El moviment feminista ha fet diferents formes de denúncia envers significats majoritaris pel que fa a la posició de les dones en la societat. S'ha enfrontat a les injustícies quotidianes en els àmbits familiars, laborals, de lleure, etc., i ha buscat el reconeixement dels drets de les dones.

S'han proposat, també, moltes formes d'acció col·lectiva –com reivindicacions concretes pel que fa a salaris i llocs de treball, denúncies d'agressions sexuals fetes a dones, manifestacions públiques a favor de polítiques d'igualtat o grups de dones– que busquen transformacions pràctiques #com la promulgació de lleis més justes# i simbòliques.

Actualment, en la discussió sobre la idea d'un agent col·lectiu des del qual es prenen accions de transformació social, es qüestiona la idea que aquest agent social s'entengui com un grup de persones amb característiques comunes. Tant la idea de classe social –que assumeix les persones que hi ha situades en un determinat lloc de l'estructura social i les persones treballadores– com la idea d'identitats fixes –que assumeix trets característics que defineixen una identitat– tendeixen a entendre les posicions que ocupen diferents persones, grups, col·lectius, etc., entorn d'una categoria comuna, com, per exemple, la categoria classe social o dona.

Encara que s'assumeix que és necessari un punt de partida des del qual es mobilitzin els agents socials en els diversos contextos socials, es critica que aquests agents socials s'hagin d'entendre necessàriament en categories fixes que remetent a un subjecte col·lectiu homogeni entre si.

D'aquesta manera, es treballa amb la noció de **posicions de subjecte**, mitjançant la qual s'assumeix que les posicions des de les quals s'actua es poden entendre com a identificacions momentànies que no estan vinculades necessàriament a una identitat col·lectiva.

Així, doncs, aquesta perspectiva tracta d'agafar les discussions que hi ha hagut en l'àmbit de l'acció col·lectiva per a mirar els efectes de les pràctiques majoritàries d'intervenció social que hi ha actualment.

El concepte de *posicions de subjecte*, per tant, postula que els agents d'acció col·lectiva no acaben mai de constituir-se per si mateixos i entre ells, sinó que estableixen diferents posicions d'acord amb les quals es van formant punts de concentració que ordenen, amb les seves respectives pràctiques i lògiques, el discurs de l'ordre social.

En aquest sentit, la posició des de la qual s'actua s'entén com a conformada en l'acció mateixa, i es defineix i redefineix contínuament mitjançant identificacions momentànies que no s'expliquen a partir d'una noció d'agent social unificat que emprèn l'acció.

"Tales posiciones de sujeto no reciben un lugar asignado en el espacio de lo social, pues en su imprevisible recorrido conforman, al mismo tiempo, su propio espacio."

Mires (1993, p. 144)

Veiem, d'aquesta manera, que des de diferents localitzacions d'agents col·lectius s'erigeixen fenòmens com a problemàtics o es creen significats per a qüestionar valors majoritaris de la societat.

Les accions col·lectives, des d'agents col·lectius concrets –articulats de diferents maneres–, es defineixen en determinades situacions de manera diferent de les socialment majoritàries; mostren descontentament envers formes actuals de definició i pràctiques socials i assumeixen la possibilitat i el desig de transformació d'aquests significats i aquestes pràctiques.

5.4. Moviments de resistència global

En aquest apartat, veurem un exemple d'acció col·lectiva que ha estat etiquetat com a *moviment antiglobalització* i que els protagonistes mateixos s'estimen més dir-ne *moviments de resistència global* o *moviment contra la globalització*

empresarial, ja que en defineixen més bé la naturalesa i les comeses. Al llarg d'aquesta descripció, analitzarem com s'arriba a erigir en actor col·lectiu, les característiques de la configuració i la lògica d'acció.

Les posicions de subjecte que es construeixen per l'acció col·lectiva donen el sentit d'aquesta acció, ja que des d'allà es perceben les situacions d'una determinada manera, s'avalua si són dignes de ser transformades o no, es decideix com s'ha d'orientar l'acció i se sospesen oportunitats i obstacles d'aquesta acció.

5.4.1. El context de sorgiment

Per a perfilar l'escenari en què sorgeixen els moviments recents de resistència global, s'ha de tenir en compte la dimensió simbòlica, "l'ofensiva cultural neoliberal", que tendeix a legitimar a escala planetària el capitalisme mundialitzat amb la construcció i difusió d'interpretacions, significats, models i estils de vida concordes a la seva pròpia lògica.

Penseu en icones i models que serveixen de substrat ideològic (i visual) a la ideologia del mercat, com, per exemple, l'intent d'universalització de la figura del jove d'èxit, consumista, hedonista i individualista:

"La figura del *yuppie* fue entronizada como el prototipo universal de «hombre nuevo» que el capitalismo postulaba para ser emulado *urbi et orbi*. [...] El *yuppie*, modelo de joven exitoso forjado al calor de las transacciones financieras de Wall Street, condensaba las «bondades» de un estilo de vida basado en la consecución de valores liberales: el consumo y la competencia. El *yuppie* se transformó en el nuevo portaestandarte de un *american way of life* reactualizado."

Taddei Seoane (2002, p. 146)

D'aquest context, des dels intersticis de l'estructura social, sorgeix el moviment de resistència global, que desafia les interpretacions dominants i rebut les visions "optimistes" del pensament neoliberal.

5.4.2. Configuració i característiques dels moviments de resistència global

Centrant-nos en les característiques del moviment, els moviments de resistència global es poden caracteritzar com una suma de xarxes autònomes i interconnectades que uneixen diferents grups d'afinitat entorn d'una causa comuna.

Organitzacions d'àmbits diferents (col·lectius de dones, ONG de desenvolupament, *okupes*, partits d'esquerres, sindicats, reformistes, anarquistes, estudiants, indígenes, camperols, ecologistes, defensors dels drets humans, etc.) s'han **articulat** per a convergir en un moviment comú: la lluita anticapitalista global.

Aquesta articulació s'ha constituït mitjançant relacions contingents i no pre-determinades, entre les diverses posicions de subjecte que s'han vinculat entre elles, per a conformar-se com a antagòniques a altres grups i significats que hi ha en la societat. Els termes amb què es defineix el moviment mateix ajuden a visualitzar les concepcions que aquí volem fer ressaltar sobre la seva constitució i naturalesa: conceptes com el de *moviment de moviments*, o imatges com les de "cos que s'espavila tot sol per a sobreviure i créixer sense la necessitat d'un cap", o "núvol de mosquits", o "teranyina/Web/Internet" (suma de moltes xarxes autònomes, descentralitzades, però interconnectades: Klein, 2002), són metàfores que ens ajuden a apreciar més bé les característiques del moviment de resistència global tal com el definim.

En analitzar el moviment de resistència global, veiem que no hi ha un "subjecte històric" i prou que lideri la transformació social, sinó més aviat un "bloc històric"; és a dir, moltes "posicions de subjecte" i molt fragmentades, des de les quals s'actua coordinadament. Hi ha diferents agents socials que s'articulen en intervencions específiques, cadascun des de la seva posició (sense que per això hagin de ser assimilats en una estructura que els transcendeix). És com una "guerra de mosquits", sense direcció central ni estructura de comandament, amb molts caps, impossible de decapitar (Klein, 2002).

Protestes com les de Seattle, Washington i Barcelona potser van semblar caòtiques perquè no són l'expressió d'un sol moviment, sinó la convergència de molts de petits, descentralitzats, cadascun amb les respectives orientacions, identitats, relacions, probabilitats de poder, etc. Tanmateix, estaven articulats entre ells, davant de la globalització del capital i els efectes d'aquesta globalització.

"Todos estos movimientos pequeños y especializados forman claramente parte de una causa común: todos perciben que los diversos problemas a los que se enfrentan son consecuencia de la liberalización global, un proceso que concentra el poder y la riqueza cada vez en menos manos. [...] Entre la mayoría de estos micromovimientos está surgiendo el consenso de que es imprescindible crear poder democrático de base [...] para contrarrestar el poder de las empresas multinacionales."

Klein (2002, p. 170)

Es constitueix un agent de canvi social que es caracteritza per l'heterogeneïtat interna: d'una banda, compartint una causa comuna –la crítica al model actual de globalització capitalista– i, de l'altra, mantenint les diverses especificitats de les lluites que s'articulen entorn d'aquesta causa comuna.

5.4.3. Els objectius

D'aquesta manera, el moviment de resistència global sorgeix per a desafiar les interpretacions dominants sobre la realitat, promogudes per moltes institucions des de les quals es legitima el capitalisme mundialitzat. No en va, aquest sistema es presenta com si fos un estadi de l'evolució "natural" en les nostres societats, i s'elimina així la possibilitat de transformar-lo, a causa de la idea de "destinació ineludible". Les institucions i els valors dominants sostenen la idea que el canvi hi ha de ser, però que no és possible, perquè el desenvolupament natural de les coses ha desembocat en l'ordre mundial nou, amb independència que ens agradi o no.

Reflexió

La globalització fa referència als processos econòmics, socials, polítics, culturals, etc., que caracteritzen el món d'avui, processos deguts, en bona part, a les innovacions de gran abast que hi ha en el terreny de les tecnologies de la intel·ligència i al tractament digital o electrònic de la informació, l'impacte social del qual fa intuir un tipus nou de societat (Ibáñez, 2001).

El moviment de resistència global no considera que la globalització sigui "el problema". Al contrari, aquest moviment no és sinó un tipus nou d'acció col·lectiva que precisament és possible gràcies a la globalització, que neix de les possibilitats noves d'organització i d'acció que permet aquesta globalització.

Per tant, allò que qüestiona el moviment de resistència global no és la "globalització" per si mateixa. No pretén aturar el procés de globalització. Allò que es qüestiona, i allò sobre què es pretén intervenir, són els efectes de dominació i explotació de les polítiques neoliberals i de la globalització del capital: la concentració radical de poder a les mans de les corporacions multinacionals i de les "institucions del poder mundial" (Organització Mundial del Comerç, Banc Mundial i Fons Monetari Internacional, entre d'altres), la precarització del treball, la privatització i mercantilització de serveis públics, el debilitament dels drets socials, les maneres noves d'exclusió, la destrucció de cultures i del medi ambient en nom del creixement i el guany, la promoció de conflictes armats en nom de la mateixa cosa i altres processos basats en un model de creixement econòmic que no té en compte les formes de patiment i destrucció que produeix.

Davant d'aquests efectes de la globalització del capital, el moviment de resistència global aspira a oferir una globalització diferent de l'actual.

"Una globalización basada en valores que promulgan los derechos y libertades fundamentales de las personas y de los pueblos frente a la creciente mercantilización de todo lo existente."

Pastor (2002, p. 70)

Es reivindica poder criticar el sistema, mostrar les formes d'injustícies que amaga aquest sistema neoliberal, radicalitzar la democràcia i promoure la ciutadania activa i participativa. Una tasca, principalment, de resignificació de l'estat de coses presents.

Lectura recomanada

Per a una anàlisi més detallada del context nou d'"oportunitats polítiques" que s'obre amb la globalització, consulteu: U. Beck (1998). *¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona: Paidós.

"A l@s inmigrantes, a l@s trabajador@s precarias, a las amas de casa, a las prostitutas, a l@s jóvenes en paro, a l@s indi@s en Chiapas, a l@s campesinas en Brasil... se les arranca el rostro, se les roba su propia existencia... por eso nos hemos dotado de un instrumento para proclamar esta invisibilidad y tratar de romperla: los monos blancos afirman y señalan que «mediante la desobediencia civil organizada (queremos) enseñar todos esos rostros que trataron de borrar»."

Movimiento de Resistencia Global & Invisibles (2001), citat a Feixa, Saura i Costa (2002, p. 155).

Es protesta i es pretén qüestionar les formes de vida que s'imposen mitjançant els valors dominants, i proposar formes de vida alternatives que combatin les relacions d'explotació i exclusió produïdes mitjançant aquests valors.

Davant dels discursos i les institucions hegemòniques que pretenen legitimar el capitalisme mundialitzat, i que el presenten com un fet "natural", bondadós i ineludible, apareix com a alternativa una globalització "contrahegemònica" que defineix, com a *problema social*, allò que fins ara era "natural", i que, lluny de pensar que no hi ha possibilitats reals de canvi, proclama que "hi pot haver un altre món".

5.5. Els moviments de consumidors de drogues i els grups afins

A continuació, considerarem un tipus diferent de grup d'interès que s'ha erigit en subjecte d'acció col·lectiva per a denunciar determinades situacions i actuar per transformar-les.

Es tracta dels moviments de consumidors de drogues, concretament de consumidors de drogues il·legals com l'heroïna o la cocaïna, principalment consumides per via parenteral (intramuscular o intravenosa). Aquest fenomen, el del consum de drogues, ha estat construït com a "problemàtic" des de l'ordre social establert (en un sentit que ara s'especificarà), i s'ha constituït un imaginari social amb efectes estigmatitzants envers les persones que les consumeixen.

Reflexió

Penseu un moment en les imatges, opinions i valors majoritaris de la societat amb relació al consum de substàncies que es defineixen com a *il·legals* i en quin sentit estigmatitzen les persones que practiquen aquest consum.

Compareu aquestes imatges amb les que, majoritàriament, es tenen de persones que consumeixen una altra mena de substàncies que són considerades socialment legítimes –i és legal consumir-ne– com, per exemple, l'alcohol o el tabac.

Els valors associats als dos tipus de consum són bastant diferents. En el primer cas, el consum és vist com una cosa patològica i, en el segon, com una cosa que, fins i tot essent considerada nociva per a la salut, és entesa com a normal.

Les intervencions relacionades amb els dos col·lectius són completament diferents, ja que són influïdes pels significats associats als dos tipus de consum.

Abans de discutir les particularitats dels moviments de consumidors de drogues i de la seva constitució com a actors que redefeixen el "problema social del consum de drogues" –i per tant també el sentit que ha de tenir la intervenció–, és imprescindible esbos-

Vegeu també

Vegeu també l'apartat 1.7, "Perspectiva de reducció de dany", del mòdul 3, "Psicologia social i comunitària de la salut".

sar, a grans trets, l'escenari o context històric general en què sorgeixen i les definicions hegemòniques sobre el "problema del consum de drogues" a què s'oposen.

5.5.1. Context

D'aquesta manera, *grosso modo*, es pot dir que la persona consumidora de drogues (generalment il·legals) ha estat objecte de moltes definicions, i la seva imatge canvia segons el desenvolupament de la tendència classificatòria de cada moment: la seva imatge respon, principalment, a la d'un malalt (fins i tot un malalt mental) i a la d'un delinqüent. Això s'entén si analitzem els diversos models mitjançant els quals s'ha desenvolupat la construcció social del "problema droga": des del discurs hegemònic o des de la intervenció social.

D'una banda:

"Estamos ante el *modelo penal*, basado en un paradigma de tipo jurídico-represivo en el que todo lo relacionado con lo que se ha definido previamente, a través de las leyes y sus reglamentos, como «la droga», se trata bajo el prisma de un delito, lo que produce entre otras cosas [...] la criminalización y estigmatización de sus usuarios, la creación de un mercado negro cada vez más potente [...] y, en fin, un poderoso sistema de control social [...] basado en la figura del «drogadicto» como chivo expiatorio."

Romaní (1999, p. 62)

D'una altra banda, com mostra l'autor mateix, aquest model conviu i es complementa amb el *model mèdic*, des del qual el "drogoaddicte" ja no es considera tant un delinqüent com un malalt. A més, aquesta perspectiva mèdica es va donar en el marc repressiu producte del model penal, la qual cosa pot significar, per al consumidor de drogues, una doble trajectòria institucional i un doble etiquetatge (policial i mèdic), amb tots els problemes que això comporta (Romaní, 1999, p. 64).

L'articulació, alternança i complementaritat que hi ha entre aquests dos models permet explicar el desenvolupament que ha tingut el "problema de la droga" a Espanya i les diverses imatges construïdes entorn dels qui consumeixen drogues en el mateix context.

D'aquesta manera, a l'Estat espanyol, primerament –al final de la dècada de 1960–, s'entén que el consumidor és un enemic polític (Márquez, 1994), un agent contestatari i agitador que utilitza les drogues com a rebuig de la ideologia majoritària (el règim franquista). La resposta davant d'aquest acte és purament repressiva (la presó), i es persegueixen els "drogoaddictes" perquè es consideren delinqüents.

Posteriorment, després de diferents canvis socioeconòmics, urbanístics i culturals, les drogues (concretament, l'heroïna) passen a ser un punt d'identificació de les zones marginals. S'identifica el drogoaddicte com el jove marginal de barri perifèric (Márquez, 1994). No solament s'està a la presó, sinó que pot accedir a l'hospital penitenciari o psiquiàtric com a sistema de control.

Al final de la dècada de 1980, i amb una identificació completa del "problema de la droga" amb l'heroïna, la imatge del drogoaddicte s'insereix en l'imaginari social. El drogoaddicte és entès com a portador de la "malaltia" i, alhora, delinqueix per cobrir-se les despeses, amb independència de la classe social de la qual provingui (Márquez, 1994). En aquest període, la resposta al sistema mèdic i judicial passa per una visió més assistencialista, i per tractar el drogoaddicte més com una víctima que no pas com una persona (en aquest moment, per exemple, apareixen les comunitats terapèutiques o granges com a alternativa a les solucions de llavors).

El fenomen del consum de drogues s'ha definit i redefinit mitjançant institucions legals, mèdiques i d'intervenció social. Aquestes definicions han produït efectes en les imatges socials dominants sobre les persones consumidores.

5.5.2. Sorgiment i característiques del moviment

El context general esbossat és el marc en què s'inscriu l'aparició dels moviments de consumidors de drogues.

"Totes les persones que som o hem estat usuàries de drogues demanem a la societat i a tots els seus estaments el DRET de ser tractades com a PERSONES i no com a delinqüents o «empestats» als quals s'ha de separar de la resta de la comunitat.

"Les actituds creixents de discriminació i exclusió social de molts ciutadans no fa més que empobrir-nos com a societat que pretén ser solidària i justa, i a més fa més difícil als consumidors de drogues fer front als problemes derivats de consumir-ne.

"Afrontem el problema de les drogues com el que és: un PROBLEMA SANITARI i SOCIAL, amb solucions sanitàries i socials.

"Davant de la realitat que la droga ha existit, existeix i existirà sempre, hem d'intentar canviar les polítiques repressores i criminalitzadores que fins ara només han aconseguit augmentar tant l'oferta com la demanda de drogues (més drogues de disseny en població cada vegada més jove, més cocaïna, heroïna més pura, i també la presència d'altres que es creien en desús: LSD i d'altres), i s'ha d'observar, també, que han augmentat, d'una manera desproporcionada, els riscos associats al consum de drogues (VIH/sida, hepatitis, tuberculosi, sobredosi, malalties de transmissió sexual i trastorns mentals greus), que fan que el problema, en lloc de disminuir, augmenti.

"[...] Davant d'aquests fets que generen totes aquestes conseqüències, ens hem de replantejar, entre tots, el problema i les solucions i proposar l'adopció de polítiques més realistes i efectives."

Manifest de la I Jornada de Reivindicació dels Drets Humans de les Persones amb Problemes de Drogues, el 18 d'octubre de 1998, a Espanya

L'organització de grups de consumidors de drogues és un fenomen recent que comença en alguns països d'Europa, durant la dècada de 1980, i que es comença a consolidar durant la de 1990, encara que en alguns països encara és en ple procés de construcció.

Si bé és cert que, anteriorment, s'havien creat organitzacions centrades en el consum de derivats del cànnabis i en els drets dels consumidors d'aquesta substància, gairebé no hi havia cap organització de consumidors de drogues il·legals diferents del cànnabis, com l'heroïna o la cocaïna –principalment consumides per via parenteral (intramuscular o intravenosa).

Aquesta darrera situació, és a dir, l'ús de substàncies per via parenteral, és un fet clau per a entendre l'emergència del moviment de consumidors. L'emergència i el creixement de les organitzacions de consumidors de drogues a diversos dels països anomenats *desenvolupats* van ocórrer, sobretot, com a resposta a l'epidèmia del VIH i a la necessitat de minimitzar aquesta possible complicació associada a l'ús de drogues. Diem *sobretot* perquè, com hem vist anteriorment, la configuració de l'escenari en el qual i davant del qual emergeix el moviment de consumidors és més complex.

Tanmateix, l'epidèmia del VIH és un component clau perquè, encara que es creia i s'esperava que el VIH/sida donaria lloc a un ressorgiment dels valors conservadors en les nostres societats –fins i tot, amb més èmfasi en la castedat, l'heterosexualitat i la no-utilització de drogues–, d'una manera sorprenent el VIH/sida va ser un catalitzador de canvi social de llarg abast que, entre altres aspectes, va significar la reivindicació de la diferència i la lluita per la tolerància envers les anomenades *minories sexuals* i envers l'ús de drogues.

Abans d'aprofundir en les complexes implicacions teoricopràctiques associades a l'acció del VIH, tant en el terreny de la salut pública, en general, com en el terreny de les drogodependències, en particular, ens podem demanar el següent: hi ha una comunitat de consumidors? És pertinent pensar-hi des d'aquestes coordenades?

Més enllà de pretendre donar respostes definitives a aquests interrogants, és indispensable tenir present que la prohibició de les drogues ha repercutit en la creació d'una categoria, constituïda per la comunitat de persones que les consumeixen, en la mesura en què tant la legislació i sanció com la intervenció social desenvolupada han contribuït, significativament, en aquests processos de definició i categorització.

En aquest context estructural, es pot afirmar que els consumidors comparteixen un seguit d'interessos que han estat obstaculitzats per la societat, com, per exemple, un accés legal i normalitzat a les drogues, uns preus més baixos de les substàncies i, fins i tot, un accés més bo als sistemes de tractaments o la necessitat de transformar-los. D'aquesta manera, desenvoluparien interessos comuns relacionats amb el canvi de les estructures socials que reforcen els consumidors i els impulsa a convertir-s'hi.

Si bé és cert que les agrupacions de consumidors es defineixen com una associació de persones voluntàries que, pertanyents a la mateixa categoria social, es reuneixen amb l'objectiu d'ajudar-se mútuament i de cooperar per a fer tas-

ques específiques (com es pot superar un handicap o resoldre un problema social al qual el grup es confronta en conjunt), parteixen d'una realitat en què les institucions i els mecanismes socials que hi ha no donen, o no poden donar, una resposta satisfactòria a les necessitats de la classificació social a què pertany el grup. Sorgeix, llavors, la necessitat d'autoorganitzar-se.

Des d'aquesta autoorganització, es tracta de promoure un seguit de significats que permetin que els membres de l'associació adquireixin una identitat nova i que, alhora, es constitueixin en tribuna d'informació sobre problemes que incumbeixen al grup o produeixen mecanismes correctors d'estereotips falsos amb vista a l'opinió pública.

En conseqüència, emergeix el posicionament següent: els drogodependents tenen els recursos i les capacitats necessaris per a trobar respostes adequades, per ells i per a ells, als problemes a què fan front.

D'aquesta manera veiem que, des d'una posició de subjecte definida a partir de l'articulació de diferents factors, com són el marc legal, la *patologització* de la conducta de consum, la classificació de les persones com a consumidores de drogues i el rebuig de les definicions i intervencions que es fan amb aquest col·lectiu, es crea un agent social que pretén tornar a significar les pràctiques de consum i les maneres en què aquestes pràctiques són enteses per les institucions involucrades.

Sobre això, els moviments de consumidors de drogues han creat un espai per a legitimar-se com a interlocutors en l'entramat d'institucions, grups i persones en què es conformen les definicions de la manera com són enteses aquestes persones i quines accions s'han de fer amb relació a les seves pràctiques de consum.

Bibliografia

- Althusser, L. (1971). *Ideology and Ideological State Apparatuses: Notes towards an Investigation. A Lenin and Philosophy and other essays*. Londres: NLB.
- Billig, M. (1990). Rethoric of social psychology. A I. Parker i J. Shotter (Eds.), *Deconstructing Social Psychology*. Londres: Routledge.
- Bradshaw, J. (1972). The concept of social need. *New Society*, 30, 640-643.
- Burr, V. (1995). *An introduction to social constructionism*. Londres: Routledge.
- Casas, F. (1996). *Bienestar social: Una introducción psicosociológica*. Barcelona: PPU.
- Corral, L., Díaz, A., i Sarasa, S. (1988). *Seguimiento de la gestión de los servicios sociales comunitarios. Propuesta de un sistema de indicadores*. Madrid: Siglo XXI Editores.
- Correa, N., Figueroa, H., i López, M. (1994). La psicología social: pasión inútil del Estado terapéutico. *Anthropos*, 156, 33-38.
- Durkheim, E. (1895). *The rules of sociological method*. Londres: Macmillan, 1982.
- Equip d'Anàlisi Política de la UAB i Universitat del País Basc (2002). *Xarxes crítiques a Catalunya i Euskadi: Antimilitarisme i okupació*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill (Col·lecció "Finestra Oberta", 25).
- EZLN (2001). Segunda declaración de la realidad. A G. Galdon (Ed.), *Mundo S.A. Voces contra la globalización* (p. 167). Barcelona: Ediciones Tempestad.
- Fals Borda, O. (1959). *Acción comunal en una vereda colombiana*. Bogotá: Universidad Nacional de Colombia ("Monografías Sociológicas").
- Feixa, C., Saura, J., i Costa, C. (Eds.). (2002). *Movimientos juveniles: de la globalización a la antiglobalización*. Barcelona: Ariel.
- Foucault, M. (1975). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión* (6a. edició). Madrid: Siglo XXI Editores, 1988.
- Fox Keller, E. (1991). *Reflexiones sobre género y ciencia*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- Francisco, A. de (1997). *Sociología y cambio social*. Barcelona: Ariel.
- Freire, P. (1970). *Pedagogía del Oprimido*. Madrid: Siglo XXI Editores, 1979.
- Gergen, K. (1982) *Toward transformation in social knowledge*. Nova York: Springer Verlag.
- Gergen, K. (1994). *Realidades y relaciones: Aproximaciones a la construcción social*. Barcelona: Paidós, 1996.
- Giddens, A. (1967). *Las Nuevas Reglas del Método Sociológico*. Buenos Aires: Amorrortu, 1987.
- Haraway, D. (1995). *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- Harding, S. (1995). *Ciencia y feminismo*. Madrid: Ediciones Morata.
- Ibáñez, T. (1991). Social psychology and the rhetoric of truth. *Theory and psychology*, 1 (2), 187-201.
- Klein, N. (2002). Como una nube de mosquitos. A G. Galdón (Ed.), *Mundo S.A. Voces contra la globalización*. Barcelona: Ediciones de la Tempestad.
- Kohn, M. L. (1976). Looking Back. A 25-Years review and appraisal of Social Problems research. *Social Problems*, 24, 84-112.
- Le Bon, G. (1895). *Psicología de las masas*. Madrid: Ediciones Morata, 1986.
- Lenin (Ulianov, V. I.) (1917). *The State and Revolution: Marxist Teaching on the State and the Task of the Proletariat in the Revolution*. A *The Essential Left: Four Classic Texts on the Principles of Socialism* (2a. edició). Londres: Unwin Books, 1962.

- Llamas, R. (1998). *Teoría torcida. Prejuicios y discursos en torno a "la homosexualidad"*. Madrid: Siglo XXI Editores.
- López Cabanas, M. i Chacón, F. (1997). *Intervención psicosocial y servicios sociales: Un enfoque participativo*. Madrid: Editorial Síntesis.
- Luque, O. (1988). *Intervención psicosocial en servicios sociales*. València: Nau Llibres.
- Márquez, I. (Coord.). (1994). *Las drogas, de ayer a mañana. Construcción y evolución del problema de la droga*. Madrid: Talasa.
- Marx, K. i Engels, F. (1848). The Manifesto of the communist party. A *The essential left: Four classic texts on the principles of socialism* (2a. edició). Londres: Unwin Books, 1962.
- Marx, K. i Engels, F. (1846). *La Ideología Alemana* (3a. edició). Montevideo / Barcelona: Ediciones Pueblos Unidos / Ediciones Grijalbo, 1970.
- Melucci, A. (1998). La experiencia individual y los temas globales en una sociedad planetaria. A P. Ibarra i B. Tejerina (Eds.), *Los movimientos sociales: Transformaciones políticas y cambio cultural* (pp. 361-381). Madrid: Editorial Trotta.
- Merton, R. (1957). *Social Theory and Social Structure*. Nova York: Free Press.
- Merton, R. (1971). *Contemporary Social Problems*. Nova York: Harcourt, Brace y Javanovich.
- Mires, F. (1993). *El discurso de la miseria o la crisis de la sociología en América Latina*. Caracas: Editorial Nueva Sociedad.
- Montero, M. (1984). La psicología comunitaria: Orígenes, principios y fundamentos teóricos. *Revista Latinoamericana de Psicología*. 16 (3), 387-400.
- Montero, M. (1991). Concientización, conversión y desideologización en el trabajo psicosocial comunitario. *Boletín de AVEPSO XIV* (1), 3-12.
- Montero, M. (2000). Ética y Política en Psicología: las dimensiones no reconocidas. A *I Congreso Mundial de Doctorandos/as en Psicología Social*. Conferencia. Barcelona: Universidad Autónoma de Barcelona.
- Musitu, G. (2002). Desenvolupament comunitari i potenciació (empowerment). A L. Cantera, J. Herrero, M. Montenegro, G. Musitu, M. Montero i I. Serrano-García. *Psicologia comunitària i benestar social*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Londres: Routledge.
- Pastor, J. (2002). *Qué son los movimientos antiglobalización*. Barcelona: RBA.
- Pujal, M. (2000). Reproducción y cambio psicosociales: interconexiones entre lenguaje, deseo y subjetividad en torno al discurso crítico. A *VII Congreso Nacional de Psicología Social*. Oviedo.
- Rappaport, J. (1977). *Community Psychology: Values, research and action*. Nova York: Holt.
- Rodríguez, C. y Cachaceiro, A. (1996) Matricidio y Estado terapéutico. *Archipiélago*, 25, 75-82.
- Romaní, O. (1999). *Las drogas. Sueños y razones*. Barcelona: Ariel.
- Rose, N. (1996). *Inventing our selves: Psychology, power and personhood*. Nova York: Cambridge University Press, 1998.
- Sawaia, B. (1999). Comunidade como ética e estética da existência. Uma reflexão mediada pelo conceito de identidade. En *Psyche*, 8 (1), 19-25. Santiago de Xile: Pontificia Universidad Católica de Chile, Escuela de Psicología.
- Seoane, J. i Taddei, E. (2002). Los jóvenes y la antiglobalización. A C. Feixa, J. Saura i C. Costa (Eds.), *Movimientos juveniles: de la globalización a la antiglobalización* (pp. 145-163). Barcelona: Ariel.
- Setién, M. L. (1993). *Indicadores de Calidad de Vida*. Madrid: CIS.
- Souza Santos, B. (2000). *Crítica da razão indolente. Contra o desperdiço da experiência*. São Paulo: Cortez.

Spears, (1997). Introduction. A T. Ibáñez i L. Íñiguez (Eds.), *Critical Social Psychology* (pp. 1-26). Londres: Sage.

Thompson, J. (1990). *Ideology and Modern Culture*. Cambridge / Oxford: Polity Press / Blackwell Publishers.

Usó, C. (1997). Drogas en España: un tema derivado en "problema". *Archipiélago*, 28, 51-59.

